СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ”
ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА „РУСКИ ЕЗИК”

Ценка Георгиева Досева

ИМЕНА ЗА ЛИЦА В НОВГОРОДСКИТЕ МИНЕИ ОТ 1095-1097 г.

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертация за присъждане на
образователната и научна степен „доктор”

Област на висше образование: Хуманитарни науки
Професионално направление 2.1. Филология
Научна специалност: Славянски езици
(Историческа граматика на руския език)

Докторант на самостоятелна подготовка

Рецензенти:
проф. д-р Елка Петрова Мирчева
доц. д-р Ростислав Александров Станков

Автори на становища:
проф. д-р Мария Антонова Спасова
доц. д-р Мария Атанасова Йовчева
доц. д-р Веселка Неделчева Желязкова

София
2013

Дисертацията е обсъдена и предложена за публична защита пред научно жури на заседание на Катедрата по руски език при Факултета по славянски филологии на Софийския университет „Св. Кл. Охридски”, проведено на 22.05.2013 г. Решението за откриване на процедура за защита на дисертацията и за състава на научното жури е взето на заседание на Факултетния съвет на Факултета по славянски филологии на СУ „Св. Климент Охридски”, проведено на 25.VI.2013 г.

Дисертацията съдържа 347 с. и се състои от *Увод* (с. 4-37). *Глава I. Еднокоренни съществителни имена за лица* (с. 38-166). *Глава II. Сложни съществителни имена за лица (*с. 166-251*). Заключение (*с. 252-259*). Извори* (с. 260-266*). Литература,* включваща 1008 заглавия (с. 267-321). *Списък на съкращенията* (с. 322*). Приложения*: 1. Словник на суфиксните имена за лица в Новгородските минеи от 1095-1097 г. (с. 323-328); 2. Обратен словник на суфиксните имена в Новгородските минеи (с. 329-339); 3. Славяно-гръцки указател на незасвидетелстваните в старобългарски език суфиксни имена за лица от Новгородските минеи (с. 340-346). *Декларация за оригиналност и достоверност* (с. 347). Бележките под линия са 385.

Откритото заседание за защита на дисертационния труд ще се състои на 4.X.2013 г. от 13 ч..в Конферентната зала на СУ „Св. Кл. Охридски”.

Материалите по защитата са на разположение на сайта на Софийския университет „Св. Кл. Охридски” http://www.uni-sofia.bg

Древноруската писменост [1] е запазила значителен брой преписи на старобългарски творби. Както е известно, много старобългарски и среднобългарски преводни текстове, а също съчинения на старобългарски книжовници са останали в писмеността на други славянски народи и са известни на науката единствено в чужди преписи, предимно руски, а също и сръбски, влахо-молдавски и чешко-моравски. Старобългарската книжнина се разпространява сред източните славяни едновременно с тяхната християнизация. Неоценимо е значението на запазените до наши дни древноруски ръкописи за изучаване на историята на българския език и култура[2].

Новгородските всекидневни служебни минеи за месеците септември, октомври и ноември от 1095-1097 г. са най-ранните датирани славянски всекидневни минеи за началото на църковната година. В основата на минейния репертоар са съчиненията на византийските писатели Йосиф Песнописец, Теофан Начертани, Йоан Дамаскин, Роман Сладкопевец, Козма Маюмски, Андрей Критски, студитите Теодор и Климент, Йосиф Солунски, Герман Константинополски.

НМ се пазят в Синодалната типографска сбирка на РГАДА: Миней за септември 1095-1096 г., л. 9-176 об; XIII в., л. 1-8 об; РГАДА, ф. 381 (Син. Тип.), № 84; Миней за октомври 1096 г., 127 л., РГАДА, ф. 381 (Син. Тип.), № 89; Миней за ноември, 1097 г., 174 л., РГАДА, ф. 381 (Син. Тип.), № 91.

Издадени са от В. Ягич през 1886 г. Използвани са още седем славянски ръкописа от XII-XIV в., приведени са някои разночетения, особено при изясняване на грешки в славянския текст. Според учения славянските преводачи се стараели буквално да предават гръцките думи със славянски; в преводите се прокрадват грешки, произтичащи от неразбирането на гръцкия оригинал или от замяната на една гръцка дума с друга, близка по звучене, но не съответстваща по смисъл. Заключението на автора е, че славянският превод на служебните минеи не може да бъде наречен удовлетворителен. Според други изследователи обаче (В. Б. Криско, Е. М. Верешчагин и др.) близостта на превода на НМ, както и на други минеи, до гръцките образци свидетелства за преводаческо майсторство.

В публикацията си В. Ягич модернизира пунктуацията на НМ, а съставянето на словоуказатели към пълния комплект минеи от края на XI - началото на XII в. отлага до издаването на текстовете за цялата църковна година, което обаче не осъществява.

---

[1] Използват се термините древноруска писменост, древноруски преписи и т. н.; с термина *древноруски език* се обозначава езика на източните славяни до XIV в., за да се избегне дублирането с термина *староруски език*, който се отнася до езика на великоруската народност от XIV-XVII вв.

[2] Най-ранните древноруски ръкописи носят следи от старобългарските си антиграфи. Напр. Остромирово евангелие от 1056-1057 г., Изборник от 1073 г., Изборник от 1076 г., Архангелско евангелие от 1092 г., Новгородски минеи от 1095-1097 г., Минеят на Дубровски, Евгениевски псалтир, Чудовски псалтир, Псалтир на Бичков, Синайски патерик, Пандекти на Антиох, Тринадесет слова на Григорий Богослов, Житие на Кондрат, Житие на Текла, Туровско евангелие, Лист на Викторов, Златоструй на Бичков. Цялостна програма за изучаване на чужди писмености и най-вече руската е разработена от Р. Павлова.

1. Актуалност на изследването, предмет, цели и задачи

През последните десетилетия се засилва интересът към проучването на ранното славянско химнографско наследство. Появяват се и редица издания на древноруски минейни ръкописи[3], като по този начин става възможно включването на нов съпоставителен материал от тези източници.

Научният интерес към Новгородските минеи от 1095-1097 г. се определя от факта, че това са най-ранните точно датирани славянски минеи, предназначени за всекидневна употреба. Има сериозни лингвистични основания да се смята, че са преписи от старобългарски антиграфи. Те са ценен източник за изучаване не само на историята на руския език, но и на старобългарския книжовен език[4].

Лексиката на НМ не е обстойно проучена. Ранната славянска богослужебна поезия, притежаваща огромно словно богатство, остава епизодично представена в лексикографските източници[5]. Изучаването на лексикалното богатство на НМ е част от голямата задача за цялостно изследване на лексикалния фонд на всекидневните служебни и празничните минеи в древноруските ръкописи. То е добра основа за по-нататъшна работа с химнографските текстове в търсене на отговор на важни за палеославистиката въпроси за мястото и времето на превода на службите в състава на всекидневните служебни минеи, за източниците на формиране на самите химнографски сборници.

Предмет на анализ са прозрачните в словообразувателно отношение суфиксни съществителни имена за лица в Новгородските минеи от 1095-1097 г. с ясна от синхронно гледище формална и смислова структура. Анализират се само *суфиксните съществителни за лица*. Суфиксните съществителни в НМ са около 1200, като за лица са 404, от които 244 не са засвидетелствани в старобългарския ръкописен канон. Изборът на тези имена се определя от високата им фреквентност в НМ и изключителната значимост за химнографския жанр. Също така те са добре

---

[3] На *Минея на Дубровски* (И. Тот; М. Мурянов); *Путятиния миней* (М. Ф. Мурянов; В. А. Баранов, В. М. Марков; Л. И. Щеголева – 1-10 май); *Илината книга* (В. Б. Криско; Е. М. Верешчагин); *Минея за декември* (т. I, II и IV под ред. на Х. Роте и Е. М. Верешчагин; т. III под ред. на Х. Роте); *Минея за февруари* (т. I и II под ред. на Х. Роте; т. III под ред. на Д. Християнс и Х. Роте); *Минея за април* (т. I, II под ред. на Д. Християнс и Х. Роте) и др.

[4] Почти няма запазени старобългарски минеи с изключение на Супрасълския сборник; два глаголически листа от Синайския манастир (част от празничен миней за юни), открити от I. Tarnanidis; фрагменти от минеи от XII в. (И. Христова-Шомова); старобългарски минеен текст в кирилска палимпсестна част на Апостол № 880 от НБКМ (И. Христова-Шомова); глаголически палимпсест – откъс от български празничен миней от X-XII в. (за него съобщава А. Турилов); кирилски фрагменти от минеи, издадени от Ст. Кожухаров, Н. Нечунаева, И. Панкевич, L. Matejko; части от празничен миней и триод в палимпсест в сръбски богослужебен ръкопис № 19 от XII в. от библиотеката на Йерусалимската православна патриаршия (публикуван от Кл. Иванова).

[5] Поради критериите, приети от съставителите на СлДрЯ и СлРЯ, от корпуса на източниците се отстраняват богослужебните и богословските книги. С активизирането на медиевистичните изследвания се усъвършенства лексикографската обработка и на минейните текстове, привличат се нови извори. Необходимо е критично да се подхожда към материала от лексикографските справочници, като се извършват и предварителни лингво-текстологични проучвания.

проучени в класическите старобългарски паметници от Р. М. Цейтлин, В. С. Ефимова и др., което е добра основа и за съпоставителни наблюдения.

С термина *имена за лица* се означават одушевени съществителни, назоваващи *хора*; включват се *етнонимите* (т. е. названията на видовете етнически общности) и *прозвищата*, отнасящи се към така наречените антропоними (т. е. собствени названия на хора), а също така с известна уговорка *и митологичните същества*. Не са отчетени случаите, когато съществителното име не е за лице, а някакво друго, напр. абстрактно, предметно название или название на животно (напр. употребата на *агница, голубица, грълица, ластовица* и др. по отношение на св. Богородица и св. жени-мъченици). Не се отчита също така субстантивната употреба на прилагателни и причастия за номинация на лица.

Цели на изследването – да се направи лексико-семантичен анализ на суфиксните съществителни за лица в Новгородските минеи от 1095-1097 г., които не са засвидетелствани в старобългарския ръкописен канон[6].

Словообразувателният анализ не е цел на работата, словообразувателният подход намира място при класификацията на материала. Тъй като в много случаи мотивацията не е еднозначна, мотивиращата основа не се използва като квалификационен признак. Имената се подреждат по суфикси и по азбучен ред. Лексикалните единици се представят в статии с определена структура. Като лема се изписва нормализираната форма на лексемата (съгласно принципите на нормализация в СтбР и СтСл). В скоби се дава фреквентността на думата, значението й, гръцки паралели. В единични случаи, когато не се открива гръцки еквивалент, вероятният гръцки паралел е със*. Привеждат се контекстите, в които е регистрирана лексемата. За да се улеснят бъдещи текстологични наблюдения и други справки, при отделните песнопения/контексти се дава мястото им в богослужебния цикъл, а също страницата и реда по изданието на В. Ягич, където е фиксирана словоформата. Въпросителният знак, поставен в скоби след значението, означава, че дефинираната семантика може да не е съвсем точна. Посочват се разночетения по идентични песнопения, присъствието на лексемата в други химнографски контексти. Отчитат се ранни древноруски минейни ръкописи, където е регистрирана определена лексема, среднобългарски и сръбски химнографски и други текстове, съчинения на старобългарските писатели, съхранени в по-късни чужди преписи и др. При цитирането на паметниците цифрите в скоби показват броя употреби на дадена лексема в тях. Отбелязва се фиксацията на думата в лексикографските източници, в издания на средновековни текстове, в различни изследвания, в българските и руските говори, привличат се епиграфски сведения, както и данни от съвременните езици, топонимията и др. Посочва се наличието/отсъствието на мотивиращи думи, на лексеми със същия корен или

[6] Това е част от важния проблем, поставен в началото на миналия век от Н. Н. Дурново, по-късно доразвит от С. Б. Бернштейн, Р. М. Цейтлин и Р. Павлова, за проучването на най-ранните древноруски ръкописи, преписи от старобългарски преводни текстове, като източник за историята не само на руския език, но и на българския книжовен език. Р. Павлова набелязва някои задачи на изследване на лексиката, словообразуването, морфологията и синтаксиса в древноруските паметници от гледна точка на старобългаристиката.

словообразувателен модел в старобългарския ръкописен канон, лексикални и словообразувателни синоними в НМ, думи с едни и същи гръцки еквиваленти и др.

Конкретните *задачи* са следните:

- да се проучи лексикалната система на Новгородските минеи от 1095-1097 г. чрез анализ на състава на лексико-семантичната група от суфиксни съществителни имена за лица[7].

- да се направи формална съпоставка с лексиката на старобългарския ръкописен канон (КСП) – състав, фреквентност и др.

- да се даде лексико-семантична характеристика на незасвидетелстваните в КСП имена за лица.

- да бъдат оценени (въз основа на определени критерии) нерегистрираните в КСП имена от гледна точка на възможността да са принадлежали към старобългарския лексикален фонд.

- да се установи наличието/отсъствието на специфична източнославянска лексика.

- да се представят суфиксните имена за лица в НМ във вид на различни словници.

Практическа ценност – резултатите могат да бъдат използвани като материал за историческата лексикология и лексикография, за словообразуването, за текстологични и други изследвания. Химнографските текстове, сред които са и НМ, съдържат уникално словно богатство, което трябва изцяло да бъде представено лексикографски.

Методика на изследването.

В работата се прилага *комплексен подход*, съчетаващ принципите на *описателния, сравнително-историческия и лингво-текстологичния* методи на изследване. Лингво-текстологичното проучване е само допълнителен метод. Използва се и *статистическият метод* и *историко-етимологичният анализ*.

Ръкописите на НМ се отнасят към руската редакция на старобългарския език. Р. М. Цейтлин обръща внимание на факта, че при възстановяване на старобългарското лексикално наследство в чужди преписи не бива да се привнасят в старобългарския език факти, чужди на неговата лексико-семантична система.

Използва се също така *лексико-семантичен* анализ, *контекстен* анализ, *функционално-синонимичният* метод, при който думата със своята семантика се изучава не изолирано, а в състава на синонимните й редове.

При проучването на лексиката се отчитат древноруските преписи от старобългарски антиграфи от XI-XII и следващите векове; съчиненията на старобългарски писатели, запазени в по-късни преписи – на Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Наум Охридски, Презвитер Козма, Петър Черноризец. Незасвидетелстваните в класическия старобългарски корпус лексеми се търсят в среднобългарски химнографски и други ръкописи. Обръща се внимание на

[7] включително чистите composita и композитата за лица, усложнени със суфикси, в резултат на пълно ексцерпиране на езиковия материал в трите минея.

наличието на тези лексеми в българските говори, в народното творчество, топонимиката, съвременния български книжовен език, славянските езици.

2. Теоретични основи.

2.1. Морфемни лексико-семантични групи.

Старите писмени източници не са запазили в пълен обем словното богатство на своето време. Ето защо е необходимо анализирането на лексикалните микросистеми в тях не само по екстралингвистични, но и по чисто лингвистични признаци. Р. М. Цейтлин изтъква, че проучването на морфемните лексико-семантични групи помага да се уточнят особеностите на словоупотребите и в редица случаи конкретните значения на думите в ръкописите.

2. 2. Лексико-семантичен анализ – принципи и подходи.

2.2.1. Ролята на контекста при определяне на лексикалното значение.

Минеят включва различни по жанр песнопения и съответно контексти[8].

Контекстът е основен източник за изучаване на значението на думите в старите текстове. Отчита се не само семантичната характеристика на лексемите, но и особеностите на функциониране, т. е. реализацията на семантиката в текста. Контекстът може да открои по-специфични значения, понякога незафиксирани в лексикографските източници. От съществено значение е описанието на употребите, позволяващи да се установи дадено значение. Особено важен е анализът на контекста, в който определено значение на думата се появява за първи път, ако, разбира се, такъв контекст може да бъде намерен.

НМ съдържат различни по древност контексти; преводни и оригинални песнопения, дело на старобългарски книжовници; идентични песнопения/контексти както в текста на НМ, така и в други древноруски минеи от XI-XII в., в южнославянски минеи и т. н.

С превода на химнографските текстове се осъществява количествено и семантично обогатяване на лексиката.

2.2.2. Гръцки еквиваленти.

Гръцките еквиваленти се признават от много учени като основа за тълкуване на думите в преводните текстове, но не бива да се абсолютизира значението им.

---

[8] Напр. *кондаци, ирмоси, стихири, седални, светилни, тропари.* Като по-широк контекст при изучаването на лексемите в химнографските текстове могат да се разглеждат *канонът* и особено *службите*.

Гръцките източници могат да не отразяват точно оригинала/оригиналите, използвани от славянските книжовници при превода на разнообразните по жанр песнопения.

В езика на сложните поетически текстове гръцките думи нерядко се употребяват не с основното им речниково значение. Неточностите в превода понякога са резултат на обърквване на омонимични или близки по състав гръцки или славянски лексеми. Разбира се, отчитането на гръцките успоредици спомага за изясняване на семантиката на думите, особено на редките имена и на hapax legomena, на недостатъчно ясните контексти, калките и др. Липсата на гръцки текст може да означава наличието на оригинални песнопения на старобългарските химнописци.

Привличането на гръцките образци на минеите е затруднено поради липсата на критично издание на гръцките текстове, както и на текстология на отделните по жанр песнопения в техния състав. Отсъства цялостно сравнително изследване на гръцките и славянските служби. От друга страна, по-голямата част от гръцките минейни текстове се намира в печатните гръцки издания от ново време. Разбира се, съпоставката с печатните издания страда от редица недостатъци и носи в известна степен условен характер. Не бива да се абсолютизират данните за гръцките еквиваленти, които нерядко подменят изследването на старобългарската дума в контекста.

За славянската химнография е важен фактът, че византийският всекидневен служебен миней възниква още през IX в., като А. Ю. Никифорова коригира мнението за неговата поява в ръкописите не по-рано от XI-XII в.

В дисертационното изследване е използвана колекцията от гръцки химни AHG; сайтовете http:www.analogion.gr/dlt/, http://www.tlg.uci.edu, гръцки печатни минеи в ЦИАИ и други. Ценно помагало е инципитариумът на Д. Щерн с издирени и представени инципитите на голям брой славянски песнопения и съответните начала на гръцките, а също издаденият от Х. Ханик и подготвен от П. Планк и К. Луцка инципитарий. Много полезни са и гръцките текстове в публикуваните минеи от XI-XII в. (напр. Илината книга, Минеите за декември, февруари, април и др.), както и старогръцко-славянските и славяно-старогръцките словници към някои химнографски текстове.

2.2.3. Разночетения.

Привличат се лингвистично значими за целите на изследването разночетения (варианти) – в идентични песнопения в самите НМ, в НМ и в други древноруски ръкописи (напр. общи песнопения в НМ и Илината книга, в НМ и Типографския устав с кондакар от XI-XII в. и т.н.), в среднобългарски и сръбски ръкописи, в по-късни южнославянски текстове. Съпоставките дават възможност да се видят неясни и сгрешени места в ръкописите, да се уточни семантиката на някои лексеми, инвариантната лексика, която възхожда към първоначалните старобългарски версии на различните по жанр песнопения и на службите в НМ, синонимните изразни

средства, тенденциите в езиковата еволюция, старобългарската традиция в древноруските текстове.

Когато ранните древноруски минейни ръкописи се поставят във връзка помежду си, изпъкват сходствата в лексиката, в словоупотребите, открояват се редки лексеми и hapax legomena, гръцки лексеми се предават с определени славянски, открояват се индивидуални преводачески решения, думи с висока фреквентност в химнографския жанр.

Имената за лица се откриват в по-късни преписи на преводни и оригинални съчинения, възникнали през IX-XI в., в южнославянски минеи[9], в съчинения не само на Плисковско-Преславската, но и на Търновската и други химнографски школи. Немалък брой образувания и модели активизират употребата си през среднобългарския период и по-нататък в историята на българския език.

3. Ранната славянска химнография и нейното изучаване.

Терминът *химнография* идва от гр. ὑμνογραφία ‘песнотворчество’, т. е. ὕμνος ‘химн, песен’ и γράφω ‘пиша’. В християнското богослужение под химнография се разбират *небиблейските поетични текстове, предназначени за изпълнение (преди всичко певческо) в определени моменти от службите* [10]. Жанровете на църковната химнография са разнообразни и имат дълга история. Химнографската поезия се основава на музикално-речевия ритъм.

Началото на славянското химнографско творчество е свързано с дейността на св. Кирил и Методий, а не по-късно от пролетта на 886 г. в столицата Плиска е имало вече Кирило-Методиеви ученици. За нуждите на старобългарското богослужение е трябвало да бъдат комплектувани и необходимите химнографски текстове.

При покръстването си през 988 г. Киевска Рус получава готов корпус от славянски богослужебни книги, съдържащи както преведени от гръцки текстове, така и творби на най-ранната оригинална славянска химнография. Според някои автори вероятно през 60-те години на XI в. във връзка с въвеждането в Киево-Печорския манастир на Студийско-Алексеевския Типик богослужебните книги в Киевска Рус са подложени на редактиране.

3.1. Състояние на проучванията върху Новгородските минеи от 1095-1097 г.

[9] В методологично отношение е неоценимо значението на българските и сръбските кодекси от XIII-XIV в., като още В. Ягич в изданието на НМ обръща внимание на този факт.

[10] Православная энциклопедия. Т. 11. Москва, 2006, с. 489.

Изследователите изтъкват, че текстовата традиция на най-ранните славянски всекидневни служебни минеи остава недостатъчно ясна. Ст. Кожухаров посочва, че строфичната структура на жанровите форми, мозаичният строеж на композицията на службата, нейната зависимост от литургическата практика, поетиката на химнографския жанр разкриват неограничени възможности за интервенция в състава на произведенията, за вмъкване на нови творби, за замяна на отделни съчинения и пределно затрудняват датировката и атрибуцията.

Преводът на Новгородските минеи от 1095-1097 г. е възникнал и се е разпространявал в българска езикова среда[11]. Най-ранните руски химнографски сборници съдържат също така *редактирани текстове и състави* (вж. В. Ягич, М. Момина, Е. Верешчагин, Н. Нечунаева, А. Пентковски, М. Йовчева). Изследователите обръщат внимание на реформите, които започват в Преславския книжовен център по времето на цар Петър, както и на редактирането на богослужебните книги тогава (или още в края на управлението на Симеон).

Миней за септември от 1095-1096 г.

Отделни лингвистични особености на минея са анализирани в три публикации на **М. Карнеева** от 1916-1918 г. и в статия на **М. Попруженко** (1889 г.). **М. Карнеева** посочва, че има много грешки под влияние на знаците в съседни срички, минеят е написан небрежно. Отбелязани са единични пълногласни форми: **по середѣ, норовъ, ѕолотѣ**; **ѵ** вместо **ц**, като примерите са повече от тези с **ц** вм. **ѵ**; случаите на смесване на **ъ, ь** с гласни **о, е** се обясняват с книжното произношение на писача; забелязват се и глаголически следи, напр. **ѣ** в **ѣдъ, нѕманлитѣне**.

Миней за октомври от 1096 г.

В. Комарович (1926 г.) разглежда палеографията и фонетичните особености на ръкописа – отсъствието на йотация, пълногласни форми – **середѣ, соловии**; случаи на замяна на слабите **ъ/ь** с **о/е**; смесване на **ѵ/ц**; по-честото предаване на *dj с **ж**, а на *tj само с **щ**; морфологични черти: **-ъмь** в тв. падеж ед. ч. при о- основи, последователна употреба на **-ть** за 3 л. ед. ч. и мн. ч. при глаголите, възвратното местоимение **собѣ** и др. По-важните фонетични и морфологични особености на Минея за октомври са описани и от **И. Огиенко** (1929 г.).

В минея са засвидетелствани два канона на четвърти глас (Теофановия и т. нар. *„Методиев” канон за св. Димитър Солунски*) (26.X, л. 104а-107а). Въпросът за атрибуцията на „Методиевия” канон все още е дискусионен.

---

[11] Повечето автори споделят мнението за южнославянския произход на славянските всекидневни служебни минеи. Актуална задача пред медиевистиката е проучването на *историята на отделните служби* в състава на минея – в тази посока са напр. публикации на М. Йовчева, И. Христова-Шомова и др.

Миней за ноември от 1097 г.

Подробно изследване на Минея за ноември прави **С. Обнорски** (1925 г.). Авторът посочва, че първата половина на паметника в известна степен е по-архаична. Наблюденията на С. Обнорски засягат фонетиката и морфологията. Употребата на **ц** вм. **ѵ** и **ѵ** вм. **ц** е еднаква по фреквентност в двете части на Минея. В четири случая вм. **шт** (от *tj) се среща **ѵ**; на мястото на *dj в огромния брой случаи е **ж**. В морфологията в тв. пад. ед. ч. при съществителните имена се наблюдават 177 случая с флексия **-ъмь** и 40 с **-ѡмь**. В сег. вр. 3 л. ед. и мн. ч. на глаголите последователно е проведено руското окончание **-ть** (един пример с **-тъ**). Някои фонетични и правописни особености на Минея изброява и **И. Огиенко** (1929 г.). **И. И. Срезневски** (1867 г.) отбелязва, че в минея има значителен брой случаи на употреба на голямата носовка, но в сравнение с Путятиния миней те са много малко.

Ръкописът е завършвал с *Канон за апостол Андрей* (30.XI, л. 171об). Според В. Ягич писачът е добавил втори канон за св. Андрей към текста на свободните пет листа от тетрадката. В Минея на 25.XI е и *Службата за св. Климент Римски*.

*

Наблюдения върху Новгородските минеи от 1095-1097 г. съдържат статии на различни изследователи – **М. Ф. Мурянов**, **Н. А. Нечунаева**, **Е. Гранстрем**; **М. Мулич** (за преводаческите похвати и художественото майсторство), **Л. Н. Карягина**, **Херта Хютл Уорт** (анализ на отделни лексеми), **Ж. Жохане** *(*гръцки паралели към отделни песнопения за 1-8.IX, 1-8.X, 11.X), **Б. Осипов** (пунктуацията) и др. Отделни автори (**М. Йовчева, И. Христова-Шомова**) проследяват историята на някои канони и служби в НМ в контекста на ранни древноруски и южнославянски минейни ръкописи, а **Л. Штавлянин-Джорджевић** и **З. Ранкович** – в НМ и Братковия миней.

Публикациите, свързани с Новгородските минеи от 1095-1097 г., засягат малка част от въпросите, които тепърва трябва да бъдат решавани във връзка с обстойното комплексно изследване на тези толкова ценни и знакови за палеославистиката ръкописи.

4. Изследвания по историческа лексикология и словообразуване (руски и български език). Суфиксните съществителни имена и съществителните за лица в лингвистичната литература.

В края на миналия век значителен тласък за развитието на славянската историческа лексикология и лексикография дават обобщаващите монографии на **Р. М. Цейтлин „**Лексика старославянского языка. Опыт анализа мотивированных слов

по данным древнеболгарских рукописей X-XI вв.” (1977), „Лексика древнеболгарских рукописей X-XI вв.” (1986), „Сравнительная лексикология славянских языков X/XI – XIV/XV вв. Проблемы и методы” (1996), както и многобройните статии на видната палеославистка. През последните години лексиката на класическия старобългарски ръкописен канон е обект на внимание и в публикациите на **В. С. Ефимова** „Старославянская словообразовательная морфемика” (2006) и „Наименования лиц в старославянском языке. Способы номинации и приоритеты выбора” (2011).

Срещат се разнообразни класификации и групиране на имената за лица въз основа на материал от речника на И. И. Срезневски, както и на картотеките на СлДрЯ и СлРЯ; анализирани са словообразувателните типове, семантиката, функциите на суфиксите, сложните суфикси, словообразувателната синонимия и др. в историята на руския език от автори като **В. Замкова, А. Балашова, Л. Шкатова, Т. Гришенкова, Л. Новикова, А. Рудяков, Н. Савелева, Ю. Жадко, Ф. Сороколетов**, **В. Туркин, А. Лвов, Р. Бахтурина**, **А. Аверянова**, **Г. Агапова**, **А. Дундайте**, **Р. Железнова**, **Г. Николаев**, **А. Дементев, С. Менгел, Ж. Варбот, Ю. Азарх, Р. Бахтурина**, **А. Аверянова** и др. Сведения за имена за лица се откриват в историческите лексикологии на руския език на **П. Черных**, **Ф. Филин,** у **Г. Богатова** и др. Вниманието на **С. Бернштейн**, **Х. Хютл-Ворт**, **Н. Хохлачева**, **Е. Црвенковска**, **Р. Гейгер**, **В. Воронцова, С. Богданова** и др. привличат дериватите с наставката **-тєль**.

Изследвайки лексиката на *Историческата палея*, **Р. Станков** се спира на имена с различни афикси, както и на съществителни със значение на лице с наставките **-ьннкъ/-юннкъ**, **-тєль**, **-ьць**, **-нца** (**-ьнца**), а също и composita. Проучването на суфиксните имена за лица в НМ има отношение и към други публикации на същия автор.

Старобългарската книжнина и руската ръкописна традиция заемат подобаващо място в научното наследство на **Р. Павлова**. Големи са заслугите на учения за създаването и прилагането на *целенасочена и преди всичко достатъчно широко поставена програма за проучване на старите руски ръкописи* и от гледище на старобългарския език и на историята на българския книжовен език, като задачите, които набелязва Р. Павлова, и идеите в трудовете й дават основни насоки за бъдещи изследвания от следващите поколения палеослависти.

Тази методика се прилага в публикации на **Ц. Ралева**, **С. Богданова**, **В. Желязкова** и др. изследователи. Ц. Ралева анализира съществителните за лица в *Изборника от 1073 г.* Обект на внимание от страна на В. Желязкова са имената за лица с различни суфикси, composita и др. в *Софийския пролог от края на XII - началото на XIII век* и др. Наблюденията на С. Богданова са върху суфисните съществителни имена в най-стария превод на *„Пандектите” на Никон Черногорец* в сръбски ръкопис Хил. 175 от XIII в.

Глава I. Еднокоренни съществителни имена за лица

1. *Съществителни имена от мъжки род*

1. 1. Съществителни имена със суфикс -ьць/ -ьца

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

В НМ са регистрирани 24 еднокоренни образувания на -ьць/-ьца/-ѣньць със 133 употреби, като 17 са и в КСП с над 305 фиксации. В КСП са отбелязани 36 еднокоренни лексеми на -ьць/ -ьца/ -ѣньць (Индекси 2003).

С над пет употреби в НМ са: пѣвьць, старьць, творьць, младѣньць, прьвѣньць, като творьць е с най-много регистрации – 62 (в КСП са 30); старьць се среща 7 пъти в НМ и над 100 в 10 стб паметника. Еднократно засвидетелствани в НМ са блнѕньць, давьць, коупьць, пришьльць, хытрьць. В повече от три старобългарски ръкописа са 10 лексеми: блнѕньць, коупьць, ловьць, льстьць, мрьтвьць, пришьльць, старьць; оубнница; младѣньць, прьвѣньць. Само в Супрасълския сборник се откриват ворьць (1), вндьць (1), жьрьць (17).

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

Незасвидетелстваните в КСП имена са ѕълъць (1), носьць (1), письць (1), провндьць (1), страдальць (60), стрѣльць (1), съворьць (1). Тези съществителни, мотивирани от прилагателни имена и от глаголи, не са многобройни – седем имена с 66 употреби. С голяма фреквентност се отличава страдальць (60), останалите са hapax legomena. Провндьць е с най-ранна регистрация в НМ, както и стрѣльць. Липсват специфични източнославянизми. В българските диалекти се откриват *видец*, *купец*, *ловач*, *мрътвец*, *писец* и др.

1. 2. Съществителни имена със суфикс -тель (-нтель, -атель)

В НМ се откриват 81 еднокоренни образувания за лица със суфикс -тель, мотивирани от глаголни основи. В КСП са регистрирани 62 имена (Индекси 2003).

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

Сред еднокоренните формации в НМ суфиксът -тель заема второ място по фреквентност след -ьникъ. В НМ и КСП са представени 32 имена с 497 фиксации (вкл. 3 hapax legomena) в НМ и над 511 в КСП. С повече от пет употреби в НМ са свѧтитель (112), зижденитель (60), мѫчитель (53), слоужитель (37), избавитель (35), оучитель (31), родитель (28), съдѣтель (25), побѣдитель (21), гонитель (14), хранитель (10), томитель (8), житель (6), чиститель (6). Дѣлатель и оучитель имат съответно 5 и 31 регистрации в НМ, но по над 100 в стб паметници.

Най-честотните лексеми в НМ са със значително по-малка фреквентност в класическия стб канон: свѧтитель (112 срещу 8 в КСП), зижденитель (60 срещу 5 в КСП), мѫчитель (53 срещу 25), слоужитель (37 срещу 2), избавитель (35 срещу 12), съдѣтель (25 срещу 6). Само в Супр са гонитель (3), казатель (1), стронтель (4), съказатель (1), томитель (8), чиститель (4); в Евх: ицѣлитель (4), обрѣтатель (1), съвръшитель (1); в Син: защититель (8), в Клоц: проповѣдатель (2). С по една регистрация в КСП са казатель и съказатель в Супр, обрѣтатель и съвръшитель в Евх.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

От 81 образувания за лица повече от половината (или 49) не се откриват в КСП. Това са:

видитель (видѣтель) (2), възраститель (1), вѣщатель (1), дръжатель (1), дѣтель (1), запинатель (2), застѫпитель (1), кръмитель (2), крѣпитель (1), молитель (1), направитель (1), насадитель (2), невѣститель (2), необоритель sic! (1), обрѫчитель (1), обоучатель (2), отъгонитель (1), писатель (2), питатель (7), поборитель (2), повѣдатель (1), повѣстель (1), подобитель (1), подражитель (1), потрѣбитель (7), прилежатель (1), прогонитель (2), проповѣдѣтель (2), проразоумитель (1), просвѣтитель (1), прохладитель (1), прѣдъложитель (1), прѣдъстатель (5), прѣдъстоѩтель (1), раздаѩтель (2), раздроушитель (1), разоритель (1), раучитель (14), садитель (1), сиѩтель (1), съдрьжитель (1), съдѣлатель (1), съмолитель (1), съмотритель (3), съписатель (1), сѣѩтель (2), сѫжитель (4), оугодитель (1), щедритель (1).

Гръцките еквиваленти обикновено са със суфикс -της, по-рядко -ος.

В стихири в Мин Х на дата 18.Х двукратно е употребена лексемата писатель (гр. συγγραθεύς), която А. Лескин с право включва в старобългарската си граматика (в съседна стихира в Мин Х е и съписатель, гр. συγγραθεύς). Прави впечатление и сравнително високата фреквентност на думата раучитель (14), гр. ἐραστής, θελητής.

1. 3. Съществителни имена със суфикс
-нкъ (-ьнкь, -ѥнкъ)

Това е най-многобройната група имена за лица в НМ, като са регистрирани 106 еднокоренни образувания с този суфикс.

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

В старобългарския ръкописен канон се срещат 148 еднокоренни имена на -(ьн)нкъ (Индекси 2003).

Общите с КСП 51 лексеми имат 931 употреби в НМ (от тях с 543 е мѫчєнкъ), а в КСП те са с повече от 1622 (с над 100 са грѣшьнкъ, кънижьнкъ, мѫчєнкъ; с над 800 – оучєнкъ); 22 имена са еднократно регистрирани в НМ, още 8 са с под 5 употреби.

С над 100 фиксации в КСП са грѣшьнкъ (с три в НМ), кънижьнкъ (1 в Мин IX), оучєнкъ (с над 800 в КСП и 74 в НМ); разбонникъ (97 в КСП и 7 в НМ). От друга страна, по-честотни в НМ са мѫчєнкъ (с 543, в КСП над 100), проповѣдьнкъ (28, в КСП 5), свѧщєнкъ (27, в КСП 5), оугодьнкъ (19, в КСП 2).

Значително преобладават общите лексеми със Супрасълския сборник (40 имена, 18 от които само в Супр): блаженкъ, корабьнкъ, крамольнкъ, кръмьнкъ, оружьнкъ, пагоубьнкъ, повѣдьнкъ, поспѣшьнкъ, промъсльнкъ, прѣнмьнкъ, прѣльстьнкъ, пѫтьнкъ, страстьнкъ, съпоспѣшьнкъ, съпрнѫстьнкъ, състольнкъ, танбьнкъ, оугодьнкъ. Откриват се и 22 общи думи с Евх, 21 с Ас, 16 с Мар, 14 със Зогр, 12 в Син и 11 в Клоц. Само в по един стб ръкопис са въсадьнкъ, защитьнкъ, прѣсельнкъ Син; безмьздьнкъ Ас; наѹмльнкъ Евх.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

Около половината съществителни с този суфикс не са известни на КСП. Това са:

бесѣдьнкъ (1), воинкъ (2), врьховьнкъ (1), възбраньнкъ (1), въслѣдьнкъ (1), вѣньчьнкъ (3), доблєстьнкъ (1), достоинкъ (1), дѣвьствьнкъ (1), заповѣдьнкъ (1), любъвьнкъ (1), мольбьнкъ (5), настольнкъ (1), обрѧщьнкъ (1), обрѫчьнкъ (2), оглагольнкъ (1), отъстѫпьнкъ (1), печальнкъ (1), пищьнкъ (2), поборьнкъ (8), повиньникъ (3), повѣстьнкъ (1), подобьнкъ (16), пособьникъ (1), приобьщьнкъ (1), просвѣщьнкъ (1), прѣблаженкъ (1), прѣмѫдрьнкъ (1), прѣподобьнкъ (4), прѣстольнкъ (1), прѣходьнкъ (1), пѫтньнкъ (1), рожденкъ (1), страдальнкъ (1),

съвесѣдьникъ (4), съворьникъ (1), съвръстьникъ (1), съвѣстьникъ (1), съзастѫпьникъ (1), съликъствьникъ (1), съмолитвьникъ (1), сънаслѣдьникъ (4), съотъходьникъ (1), съпрнуьтьникъ (1), съпрѣстольникъ (2), съродьникъ (2), съслоужьвьникъ (1), състрастьникъ (1), сътанвьникъ (1), съходьникъ (1), съхраньникъ (1) (вм. съхрамьникъ), съшьствьникъ (1), сѫжитьникъ (2), таниикъ (1), трѣвнщьникъ (1), урьтожьникъ (1).

При имената на -ьникъ голям брой лексеми съдържат префикс съ- (гръцките еквиваленти са със συν- и неговите аломорфи συμ-, συγ-), както и прѣ- (прѣвлаженикъ, прѣмоудрьникъ, прѣподовьникъ, прѣстольникъ, прѣходьникъ).

Дериватите са мотивирани предимно от прилагателни на -ьнъ.

В българските диалекти се откриват лексемите *крамолник, поръчник, угодник, възжник (узник), любовник нар.* ‘любим’, *лыбовник* и много други.

1. 4. Съществителни имена със суфикс -ѩнъ, -аниинъ/ -ѩниинъ/ -ѣниинъ, -ѣне /-ѩне

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

Общи с КСП са шест лексеми – агарѣне, нероусалимлѩне, изманлитѣне, гражданинъ, крьстиѩниинъ (крьстиѩнъ), тезвитѣниинъ (фезвитѣниинъ) с 20 регистрации в НМ и 40 в КСП. Агарѣне и измаилитѣне са hapax legomena в Син, а тезвитѣниинъ (фезвитѣниинъ) – в Евх. Думите агарѣне, измаилитѣне и тезвитѣниинъ са еднократно употребени в НМ.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

Четири лексеми не са познати на КСП: гортинѣне, критѣне, ниинеуитѣне, сѫгражданинъ.

Съществителните гортинѣне, гр. Γορτυναῖοι; критѣне, гр. Κρῆτες; ниинеуитѣне, гр. Νινευίτης са регистрирани в НМ само в мн.ч., като съдържат гръцки корен и славянски афикс. Всички са hapax legomena с изключение на ниинеуитѣне (с 2 употреби). Лексемата гортинѣне засега не е посочена в лексикографските източници. В канона за Вячеслав е сѫгражданинъ.

1. 5. Съществителни имена със суфикс –арь

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

Имената за лица със суфикс -арь в НМ не са многобройни. Както в НМ, така и в КСП се срещат мытарь и цѣсарь. В КСП има осем съществителни на -арь със значение на лице. В съвременния български език моделът на -ар за личните съществителни е продуктивен, както и в разговорния български език.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

Грецизмът нотарь ‘писар’ (гр. νοτάριος) със суфикс -αριος, еднократно засвидетелстван в НМ, не е представен в КСП; условно го отнасяме към имената на -арь.

1.6. Съществителни имена със суфикс -а(тан)

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

В КСП са пет имена: исходатан, поводатан, позоратан, ратан, ходатан (Индекси 2003). Всички лексеми са известни на Супр.

В НМ и в КСП се откриват исходатан (4), позоратан (3), ходатан (25) – с 32 употреби в НМ и 15 в КСП, като и трите съществителни фигурират в Супр.

.

1.7. Съществителни имена със суфикс -нка /-ъка

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

С тази наставка в НМ и КСП са три лексеми (това са всички имена в КСП) със 166 употреби в НМ и над 225 в класическия стб корпус. Тези имена са влнжнка (1), жжнка (1), владъка (164 регистрации).

1.8. Съществителни имена със суфикс -нн ъ

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

В НМ и в КСП са регистрирани воннъ (16 в НМ и над 100 в КСП) и жндовннъ (5 в НМ и 74 в КСП).

1.9. Единични съществителни имена

Следващите *седем* имена са познати и на класическия стб канон.

1.9.1. Съществителни имена със суфикс -ѵнн

Лексемата кръмьѵнн ‘кормчия’ е с две регистрации в НМ и две в Супр. В Мин IX е в канона за Вячеслав.

1.9.2. Съществителни имена със суфикс -тоѵхъ

В КСП е лексемата пастоѵхъ с 33 употреби, като със значение ‘духовен пастир, учител‘ е в Супр и в НМ (с 6 регистрации). Думата се среща и в българските говори.

1.9.3. Съществителни имена със суфикс -ъірь

Лексемата *пастъірь* е разпространена в 8 стб паметника с 54 употреби, в НМ е с 32. Регистрирани са и словосъчетанията: пьрьваго пастъірѧ Мин X. 4.7[12], 164.2; старѣишина пастъіремъ Мин XI. 295.19.

Съществителното име пастъірь ‘духовен пастир, учител’ е с около пет пъти повече употреби в НМ в сравнение с пастоѵхъ (със същото значение е в Супр и Евх). Показателен е и фактът, че пастъірь е компонент в сложните образувания начѧ-ло*пастъірь* и *пастъірє*начѧльникъ.

1.9.4. Съществителни имена със суфикс -ищь

Със суфикс -ищь в Мин X еднократно е употребена лексемата отроѵищь ‘момче, дете’; в КСП тя е в евангелски текстове – в Мар, Зогр и Ас с 6 регистрации.

1.9.5. Съществителни имена със суфикс -ота

Със суфикс -ота се среща юнота с по две фиксации в НМ и в КСП (в Супр и в Евх).

1.9.6. Съществителни имена със суфикс -оша

[12] Цифрите показват съответно страницата и реда по изданието на В. Ягич от 1886 г.

Със суфикс -оша е лексемата юноша – с 32 регистрации в седем стб паметника и с 10 в НМ.

1.9.7. Съществителни имена със суфикс -нна

Лексемата старѣншнна е с две фиксации в НМ (вж. в Мин XI.295.19: старѣншнна пастъырѫ) и с 49 в седем стб паметника.

2. *Съществителни имена от среден род (със суфикс -нѥ)*

Съществителното име подроужнѥ ‘жена, съпруга’ е отбелязано в НМ с една употреба и с две в КСП – в Супрасълския сборник.

3. *Съществителни имена от женски род*

3.1. Съществителни имена със суфикс -нца (-ьнница, -овница,- тельница)

В НМ се откриват 37 еднокоренни съществителни за лица от ж. р. В КСП те са 23 (Индекси 2003).

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

Десет еднокоренни имена се срещат и в КСП със 170 употреби, докато в НМ те са с много повече регистрации – 388. Общите с КСП лексеми в НМ са значително по-честотни, като сред тях липсват еднократно зафиксирани в един от трите минея. Единствено вьдовница е с повече регистрации в КСП (38), в НМ е с две. В Асеманиевото евангелие се откриват шест имена, а в Мариинско и Зографско евангелие по пет.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

В НМ се забелязва относително голям брой съществителни от женски род, нерегистрирани в КСП (27 имена с 45 фиксации): въѕвраньнца (2), вѣньуьнца (1), гоубнтельнца (2), нсходатаннца (2), ложьнца (2), наставьнца (1), обьщьнца (1), пнтательнца (3), поборьнца (1), побѣднтельнца (1), повнньнца (1), поспѣшьнца (2), правнтельнца (1), прнуѫстьнца (1), прѣдъвѣстьнца (1), рожьденнца (1), слоужьбьнца (1), страдалнца (1), съврьстьнца (5), съвъѕдрастьнца (1), съвѣстьнца (1), съобьщьнца (1), състрадалнца (1), сѫжнтельнца (1), оучнтельнца (1), ходатанца (8). Похваленнца (1) е вм. похвала.

С единични регистрации са 19 лексеми: вѣньуьнца, наставьнца, обьщьнца, поборьнца, побѣднтельнца, повнньнца, похваленнца (вм. похвала), правнтельнца, прнуѫстьнца, прѣдъвѣстьнца, рожденнца, слоужьбьнца, страдалнца, съвъѕдрастьнца, съвѣстьнца, съобьщьнца, състрадалнца, сѫжнтельнца, оучнтельнца.

Лексемите на -(ьн)нца са предимно в Мин IX (19 думи), тъй като там са концентрирани повечето памети за светици. В отделните контексти са представени по няколко имена с този суфикс. Срв. напр.: соупроуга... ꙗвн сѧ твоꙗ оугодьнаꙗ *съвѣстьнца. съвъѕдрастьнца н слоужьбьнца*; ѕастоупьннцоу во н *наставьннцоу*; *помощьннцоу* н *поспѣшьннцоу*; ц҃рствню *прнуастьннцю*. ꙗко *съобьщьннцоу*. Наблюдават се словесни стереотипи, рефрени: по тронце *въѕбраньннце*, *пнтательнца* жнѕнн нашен и др.

В по-голямата си част тези имена се съотнасят по значение със съответните корелати от м. р. със суфиксите -ьннкъ, -тель, а също -ьць и -атан.

3.2. Единични съществителни имена (със суфикс -(ък)а)

В Мин XI еднократно е употребена лексемата юнотъка ‘момиче, девойка’.

***

Еднокоренните съществителни имена за лица с различни суфикси са представени в следната таблица[13]:

[13] + КСП – срещат се в КСП; - КСП – не са засвидетелствани в КСП.

Суфикси	Общо в НМ	+ КСП	Употреби в КСП	Употреби в НМ	- КСП
-(ьн)нкъ	106	51	над 1622	931	55 (101 употреби)
-(н)тель	81	32	над 511	497	49 (95 употреби)
-ьць /-ьца, -ѣньць	24	17	над 305	133	7 (66 употреби)
-(ьн)нца, -овнца	37	10	170	388	27 (45 употреби)
-ѩнъ, -аннъ/ -ѩннъ, -ѣне /-ѩне	10	6	40	20	4 (5 употреби)
-арь	3	2	над 578	69	1 (1 употреба)
-(а)тан	3	3	32	15	-
-нка-, ъка-	3	3	над 225	166	-
-ннъ	2	2	над 174	21	-
-тоухъ	1	1	33	6	-
-ъырь	1	1	54	32	-
-нщь	1	1	6	1	-
-ота	1	1	2	2	-
-оша	1	1	32	10	-
-нна	1	1	49	2	-
-унн	1	1	2	2	-
-нѥ	1	1	2	1	-
-ъка	1	-	-	-	1 (1 употреба)

Най-голям брой и с най-много регистрации сред съществителните от мъжки род в НМ са тези със суфикс **-(ьн)нкъ**, следвани от **-(н)тель** и **-ьць /-ьца /-ѣньць**. Имената от женски род на **-(ьн)нца, -овнца** също са добре застъпени.

Сред непопадналите в КСП hapax legomena в НМ са: врьховникъ, възбраньникъ, възраститель, въслѣдьникъ, вѣньчьница, вѣщатель, доблюстьникъ, достоиникъ, дрьжатель, дѣвьствьникъ, дѣтель, заповѣдьникъ, застѫпитель, зълець, корабьникъ, критѣне, крѣпитель, любъвьникъ, молитель, направитель, наставьница, необоритель, оброчитель, обращьникъ, обьщьница, оглаголникъ, отъгонитель, отъстѫпьникъ, печальникъ, писець, поборьница, побѣдительница, повиньница, повѣдатель, повѣстель, повѣстьникъ, подобитель, подражитель, пособьникъ, похваленица, правительница, прилежатель, приобьщьникъ, прочастьница, проразоумитель, просвѣтитель, просвѣщьникъ, прохладитель, прѣблаженикъ, прѣдъвѣстьница, прѣдъложитель, прѣдъстоꙗтель, прѣмѫдрьникъ, прѣстольникъ, прѣходьникъ, пѫтиньникъ, раздроушитель, разоритель, рожденица, рожденикъ, садитель, самодѣтель, сніатель, слоужьбьница, страдалица, страдальникъ, стрѣлець, съборець, съвьрьстьникъ, съвъздрастьница, съвѣстьникъ, съвѣстьница, съдрьжитель, съдѣлатель, съзастѫпьникъ, съликъствьникъ, съмолитвьникъ, съмолитель, съобьщьница, съотъходьникъ, съписатель, съпрочьтьникъ, съслоужьбьникъ, състрадалица, състрастьникъ, сътанбьникъ, съходьникъ, съхраньникъ, съшьствьникъ, сѫгражданинъ, сѫжительница, таникъ, трѣбищьникъ, оугодитель, оучительница, чьтожьникъ, щедритель, юнотъка.

В НМ са представени двойки от *имена без префикс и с префикс съ-*: дѣтель – съдѣтель, дѣлатель – съдѣлатель; бесѣдьникъ – събесѣдьникъ; застѫпьникъ – съзастѫпьникъ; казатель – съказатель; молитвьникъ – съмолитвьникъ; молитель – съмолитель; наслѣдьникъ – сънаслѣдьникъ; обьщьница – съобьщьница; писатель – съписатель; поспѣшьникъ – съпоспѣшьникъ; прочастьникъ – съпрочастьникъ; прѣстольникъ – съпрѣстольникъ; страдалица – състрадалица; страстьникъ – състрастьникъ; танбьникъ – сътанбьникъ; с префикс сѫ-: гражданинъ – сѫгражданинъ, житель – сѫжитель. Немалко са *корелатите от женски род* (с курсив са незасвидетелстваните в КСП): владыка – владычица; *възбраньникъ – възбраньница*; *вѣньчьникъ – вѣньчьница*; гоубитель – *гоубительница*; застѫпьникъ – застѫпьница; исходатан – *исходатаница*; мѫченикъ – мѫченица; наставьникъ – *наставьница*; обьщьникъ – *обьщьница*; *питатель – питательница*; побѣдитель – *побѣдительница*; *повиньникъ – повиньница*; помощьникъ – помощьница; поспѣшьникъ – *поспѣшьница*, прочастьникъ – *прочастьница*, родитель – родительница, *рожденикъ – рожденица*; *страдалець – страдалица*; *съвьрьстьникъ – съвьрьстьница*; *сѫжитель – сѫжительница*; оучитель – *оучительница*; ходатан – *ходатаница*; цѣсарь – цѣсарица.

Наблюдават се *паралелни контексти* в НМ и Ил, като в тях са употребени видѣтель (видитель Ил), писатель, повѣстель (повѣститель Ил), разоритель и др. В успоредни контексти в НМ и ТипУст са лексемите раитель, съпрѣстольникъ,

сѫродьникъ и др. Повтарящите се песнопения съдържат лексикални и морфо-синтактични разночетения.

В НМ са засвидетелствани *съществителни имена, известни и на съвременния български книжовен език*: мученик *остар.*, начелник *остар.*; общник *остар.*; оружник *остар.*; победник *остар.*; подвижник *остар.*; поручник *остар.*; приставник *остар.*; промисленик *остар.*; священик *остар.*; советник *остар.*; поспешник *книж. остар.*; съпричастник *остар.*; сотник *остар.*; узник; достойник *старин.*; обручник ‘годеник’ *остар.*; съборник *остар.*; беззаконник; безмъздник *рядко*; всадник, грешник, застъпник, защитник, изповедник *църк.*; мъченик, наследник, наставник, началник, пленник, поклонник, помощник, постник, праведник, проповедник, приемник, преселник, свещеник, (сладо)страстник, съветник, столник (титла на боляр); стотник, тайник, ученик, хищник, (съ)беседник, отстъпник, войник, поборник, рожденик, сънаследник, съотходник, цесар *остар.*; владичица *църк. остар.*; родителница *остар.*; цесарка *остар.*; поспешник *книж. остар.*; правител *книж. остар.*; причестник *остар.*; службеница *рядко остар.*; служебница ‘слугиня’; страдалица (Т. Влайков); съобщница, съжителница, причетник, сродник, сродница, гражданин, християнин; съгражданин; ходатай; владика; кормчия; юноша; старейшина; воин; вдовица, девица, застъпница, мъченица, отроковица, помощница, пророчица, родителка, (на)ложница, общница, победителка, предвестница, рожденица, близнец *остар.*; видец *остар.*; жръц *остар.*; пришлец *остар.*; пръвенец *остар.*; губител *книж. остар.*; делател *книж. остар.*; защититител *остар.*; изцелител *книж. остар.*; подражател *остар.*; (о)свободител, вещател *книж. остар.*; невестник *остар.*; обручител ‘годежар’ *остар.*; предстател ‘закрилник’ *остар.*; жрец, ловец, лъстец, мъртвец, пришълец, пришелец, певец, старец, творец, убиец, убийца, хитрец, първенец, стрелец, гонител, избавител книж.; кръстител, мъчител, (из)обретател, победител, подател, родител, ревнител, служител, строител, свършител, свидетел, създател, спасител, молител, писател, прогонител, просветител, разрушител, съжител и др.

Глава II. Сложни съществителни имена за лица

Сложните образувания са обект на изследване в редица славистични проучвания на В. Ягич, E. Dikenman, C. Mastrelli, H. Pohl, K. Schumann, А. Мейе, А. Смолска, М. Сперански, Ж. Варбот, Л. Вялкина, Р. Цет, А. Игов, Л. Илюшина, Г. Сване, Л. Селимски, Р. Екерт, Л. Осинкина, Р. Цейтлин, Ф. Филин, М. Чернышева, N. Molnár, А. Минчева, А. Давидов, М. Спасова, Т. Славова, Р. Станков, В. Ефимова, Т. Мострова, Ц. Ралева, В. Желязкова, Т. Илиева, И. Карачорова, П. Карамфилова, П. Върбанова, А. Пичхадзе и много други автори. Сложните имена са показателни за техниката на превода, словообразователните модели, влиянието на гръцките образци, калкирането на гръцки думи и др. В дисертацията сложните думи се

разглеждат от гледище на техния състав, структура и семантика[14]. Поради отдалечения период и липсата на изчерпателни данни не се отделят composita (сложения) (оформени чрез композиция, т. е. вторият компонент е самостоятелна дума), сложносуфиксни имена (образувани чрез едновременното действие на композиция и суфиксация), суфиксални сраствания.

1. Композита от мъжки род

1.1. Имена със суфикс -ьць/ -ьца

Тези имена са най-многобройни сред сложните формации с различни суфикси както в НМ, така и в КСП.

Общо 49 сложни съществителни със суфикс -ьць/-ьца са представени в НМ с 346 словоупотреби. В класическия старобългарски канон се наброяват 53 двукоренни лексеми със значение на лице, съдържащи в структурата си суфикс -ьс(ь)/-ьс(а).

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

Общите с КСП сложни образувания са 18 с 254 употреби в НМ и 96 в КСП. Дванадесет имена са редки, с под 5 регистрации. Най-честотни в НМ са страстотрьпьць (115 фиксации), чловѣколюбьць (44), боговидьць (35), богоносьць (25), чоудотворьць (11), самовидьць (8). Прави впечатление, че страстотрьпьць е само с 5 словоупотреби в КСП, а боговидьць – с една. Единствено в Супрасълския сборник са богоборьць, боговидьць, любодѣиць, самодрьжьць, срьдьцевѣдьць, страстотрьпьць, чрьноризьць; в Ас животворьць; в Син законодавьць; в ТФ плътоносьць.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

Не се срещат в КСП 31 лексеми с 92 регистрации:

баснословьць (1), богоблаженьць (1), богоненавидьць (1), вьсевидьць (5), вѣньцедавьць (1), вѣньценосьць (19) [вѣньценосьць (8), вѣньченосьць (9), вѣньцьносьць (1), вѣньчьносьць (1)], доухоборьць (1), доушегоубьць (1), живодавьць (13), живописьць (1), иконоборьць (1), миродрьжьць (1), мъногодавьць (1), мѫченниколюбьць (2), отьчьстволюбьць (2), плододавьць (1), побѣдоносьць (10), праздьнолюбьць (6), прьвострадальць (1), пѣснословьць (1), ратоборьць (4), свѣтодавьць (7), свѣтоносьць (2),

[14] Не са обект на внимание композитата от типа воѥвода (дъвоѥвода, съвоѥвода), дрѣводѣлꙗ; зълодѣи и др.

страстодавьць (1), съмрьтоносьць (1), таннописьць (1), таннословьць (1), христовидьць (хрьстовидьць) (2), чистовидьць (1), чѧдолюбьць (1), богооубница (1).

С по една регистрация в един от НМ са 20 composita, незасвидетелствани в КСП, или около половината от всички на -ьць. С повече от 5 употреби са лексемите вѣньценосьць (19), живодавьць (13), побѣдоносьць (10), свѣтодавьць (7), праздьнолюбьць (6).

Сложни имена на -ьць се откриват в идентични текстови версии: а) в различни ръкописи – напр. в НМ и Ил, в НМ и ТипУст; б) в повтарящи се песнопения в един от НМ – напр. христовидьць в седални на 9 и 23 октомври в Мин Х, като преводаческите решения са различни; в) в оригинални песнопения на старобългарските химнописци, напр. в т. нар. „Методиев” канон за св. Димитър Солунски.

По-голямата част от сложните формации превеждат гръцки composita. Калкирането преобладава, като в единични случаи в гръцки е словосъчетание (гр. χριστοῦ αὐτόπτα, христовидьць) или еднокоренна дума (гр. φωστήρ! свѣтоносьць, но и гр. φωτοφόρος). При калкирането на гръцките композита мястото на компонентите се спазва с изключение на тези с -любьць, където се наблюдава смяна на местата в сравнение с гръцки, тъй като компонентът с глаголна семантика трябва да е опорен (съгласно структурата на славянските модели): срв. мѫченколюбьць, гр. φιλόμαρτυς; праздьнолюбьць, гр. φιλέορτος; христолюбьць (открива се и в КСП), гр. φιλόχριστος; чловѣколюбьць (среща се и в КСП), гр. φιλάνθρωπος; чѧдолюбьць, гр. φιλότεκνος.

Когато една дума има повече гръцки успоредици, тя вероятно се е закрепила в езика и се използва и за превод на други гръцки лексеми. Например с три и повече гръцки еквивалента са вѣньцедавьць, вѣньценосьць, живодавьць, праздьнолюбьць, свѣтодавьць, свѣтоносьць. Предаването на една гръцка лексема с няколко славянски освен за богатство от изразни средства и различни преводачески решения говори и за съобразяване с химнографския контекст и неговата поетика, за езиков усет (съзнателно използване на думи с един корен, определени предпочитания при избор на лексикални и словообразователни синоними и др.). Трябва да отбележим, че минейните текстове разкриват едно изключително преводаческо и поетично майсторство на славянските книжовници.

Сложни образувания на -ьць, засвидетелствани както в КСП, така и в НМ, са част от лексикалния фонд на съвременния български книжовен език: богоборец *книж.*, боговидец *книж. остар.*, богоносец *книж. остар.*, богословец *книж. остар.*, Богословец; богочетец *остар.*, животворец *рядко*, законодавец *книж.*, законодавач *диал.*, любодеец, самовидец *книж. остар.*, самодръжец *остар.*, самодържец; сърцеведец *книж.*, страстотърпец, страстотерпец книж. остар.; христолюбец *остар.*; човеколюбец, чловеколюбец *остар.*, человеколюбец *остар.*; черноризец *книж. остар.*, чудотворец (данните са от СтбР).

1. 2. Имена със суфикс -нкъ -(ьннкъ, -ѥннкъ)

В НМ се откриват 36 имена.

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

В НМ и в КСП са регистрирани ннoплеменьннкъ, прьвомѫченнкъ и свѧщеномѫченнкъ с 29 употреби в КСП и 36 в НМ. С най-много фиксации в НМ е свѧщеномоученнкъ (33).

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

В НМ са представени 33 имена, нерегистриарни в КСП, с 55 употреби (включително 21 hapax legomena), а с повече от пет фиксации е свѧщеноoученнкъ (6). Това са:

богоблаженнкъ (1), богоглагольннкъ (2), богогласьннкъ (1), богопобѣдьннкъ (1), богоприѩтьннкъ (б҃оꙗтьннче sic!) (2), богопроповѣдьннкъ (4), воннонаѵѧльннкъ (1), вѣньценосьннкъ (1), доброзабральннкъ (1), добропобѣдьннкъ (1), законоположьннкъ (1), зълокъзньннкъ (1), любьзномѫченнкъ (1), мъногострастьннкъ (2), подвигоположьннкъ (1), прьвопостьннкъ (1), прьвопрѣстольннкъ (1), прьвостоꙗньннкъ (1), прьвострадальннкъ (1), свѧтопобѣдьннкъ (1), свѧщенопроповѣдьннкъ (3), свѧщенотаибьннкъ (4), свѧщенотаннннкъ (3), свѧщеноoученнкъ (6), свѧщеноꙗвленнкъ (1), соуѥмъысльннкъ (1), таинноглагольннкъ (2), тъждестрастьннкъ (1), триѩзъıчьннкъ (1), троудоположьннкъ (2), тьзоименьннкъ (2), чинонаѵѧльннкъ (1), чистотаннннкъ (2).

Груповите композита[15] съдържат бого-, гр. θεο-, θεη- (6 лексеми), свѧщено-, гр. ἱερο- (5), прьво-, гр. πρωτο- (4); единични композита са две сложни образувания на добро-. С най-много първи основи се свързват вторите компоненти -побѣдьннкъ и -положьннкъ.

Повечето имена са мотивирани от сложни прилагателни на -ьнъ. В огромната си част сложните формирования калкират гръцки композита, но не се откриват основи от гръцки произход. Предаването на една гръцка сложна лексема с няколко славянски се забелязва в неголям брой случаи: гр. ἀγωνοθέτης – подвигоположьннкъ, троудоположьннкъ; гр. θεηγόρος – богоглагольннкъ, богогласьннкъ; гр. ἱερομύστης –

[15] Съгласно терминологията на Р. М. Цейтлин „*единични*” и „*групови*” композита. *Единични* са сложни думи с първи компонент, участващ в една или две сложни лексеми; *групови* са тези с първи компонент в три и повече сложни образувания.

свѧщенотанбьникъ, свѧщенотанникъ, свѧщенооученикъ, чистотанникъ; гр. ἱεροφάντωρ – свѧтопобѣдьникъ, свѧщеноꙗвленикъ.

Компонентите в сложните образувания могат да варират в рамките на синонимията на лексиката, напр. при вторите компоненти: бого*глагольникъ* и бого*гласьникъ* – гр. θεήγορος; мъного*страстьникъ*, гр. πολύαθλος – прьво*страдальникъ*, гр. πρώταθλος; таннословьць и танноглагольникъ, гр. μυστολέκτης. Синонимията при първите компоненти е рядка: *свѧто-*, *свѧщено-*, гр. ἱερο-; *подвиго-*, *троудо-*, гр. *ἀγωνο-*. Срещат се различни основи както в славянските първи компоненти – *свѧщено*пропобѣдьникъ, *свѧщеньно*пропобѣдьникъ (гр. ἱεροκήρυξ), така и във вторите – свѧщено*таникъ*, свѧщено*танбьникъ* (гр. ἱερομύστης).

В единични случаи гръцката еднокоренна лексема се превежда със славянски compositum, напр. гр. καλλίνικος – добропобѣдьникъ.

1. 3. Имена със суфикс -тель (-нтель, -атель)

В НМ се наброяват 24 съществителни имена.

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

Трите сложни образувания, общи с КСП (благодѣтель, вьседрьжитель, миродрьжитель), са с 34 употреби в НМ и 39 в КСП. Само в Евх е миродрьжитель.

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

Отбелязани са 21 имена, нерегистрирани в КСП, с 40 употреби (15 hapax legomena и две с над пет регистрации). Това са:

богодѣлатель (1), богопобѣдатель (1), богопропобѣдатель (1), вьсегоубитель (1), вьседѣтель (7), вьсезнждитель (1), вьсесъдѣтель (1), вьсещедритель (2), вѣньцедатель (1), живодатель (1), законоположитель (1), законодатель (1), прьвородитель (1), равьносѫжитель (1), рѫкодѣлатель (1), самодѣтель (1), свѣтодатель (2), свѧщенодѣлатель (1), свѧщенодѣтель (9), свѧщенослоужитель (3), свѧщеноꙗвитель (2).

Групови са композитата на вьсе-, свѧщено-, бого-, като с първа съставка вьсе- са вьседѣтель, вьсезнжитель, вьсесъдѣтель, вьсещедритель. Компонентите вѣньце-, живо-, прьво-, равьно-, рѫко-, само-, свѣто- са в по един композит. С най-много първи основи се свързват -датель, -дѣлатель, -дѣтель.

Обикновено гръцкото θεο- се предава с бого-. В някои случаи на една гръцка дума съответстват две славянски: богопобѣдатель и богопропобѣдатель предават гр. θεοκήρυξ; законодатель и законоположитель са за гр. νομοθέτης; гр. ἱερουργός се

превежда като свѧщенодѣтель и свѧщенослоужитель (причастието ἱερουργῶν – като свѧщенодѣлатель); гр. παντουργός – като вьседѣтель и вьсесъдѣтель. Две гръцки лексеми πανοικτίρμων, παντοκράτωρ! са еквиваленти на композитума вьсещедритель.

1.4. Със суфикс -ъıрь

Лексемата начѧлопастъıрь (1) ‘този, който е главен пастир, първи наставник, предводител’, гр. ὁ ποιμενάρχης не фигурира в КСП.

2. Композита от женски род

2.1. Имена със суфикс -ица (-ьница, -овица, -тельница)

Сложните имена от женски род на -(ьн)ица, -овица са 16, от които две са и в КСП – с 237 употреби в НМ и 52 в КСП.

Лексеми, засвидетелствани в стб паметници

В НМ са отбелязани богородица (с 231 употреби в НМ и 48 в 8 стб паметници) и прьвомѫченица (с 6 регистрации в НМ и 4 в Ен и Ас). В КСП се срещат само 5 сложни образувания със суфикс -ица (вж. Индекси 2003).

Лексеми, незасвидетелствани в стб паметници

В КСП не се откриват 14 формации с 41 словоупотреби. Това са:

богоносица (1), богоотроковица (4), богородительница (6), богорожденица (1), вѣньценосица (1), истиньнородительница (1), невѣстородительница (1), побѣдоносица (1), приснодѣвица (1), росодавица (4), страдоносица (1), свѣщеносица (2), страстотрьпица (12) хладодавица (5).

Груповите композита са с първа съставка бого- (богоносица, богоотроковица, богородительница, богорожденица); страдо- и страсто- са синонимични компоненти (страдоносица, страстотрьпица), както и росо- и хладо- (росодавица, хладодавица). Сред вторите компоненти най-честотни са -носица (5): богоносица, вѣньценосица, побѣдоносица, свѣщеносица, страдоносица; -родительница (3): богородительница, истиньнородительница, невѣстородительница; -давица (2): росодавица, хладодавица.

Анализираните имена са названия на св. Богородица и на светите мъченици – св. Матрона, св. Катерина, св. Гаиания и Рипсимия, св. Минодора, Нимфодора и Митродора, св. Сусана и др., чиято дейност е достойна за възхвала и подражание.

***

В НМ се наблюдава изключително богатство от композита за лица.

Сложните съществителни имена с различни суфикси в НМ са представени в следната таблица:

суфикси	брой думи в НМ	общи в НМ и КСП	общи: употреби в НМ	общи: употреби в КСП	само в НМ: брой и употреби
-ьць / -ьца	49	18	254	96	31 (92 уп.)
-(ьн)нкъ	36	3	36	29	33 (с 55 уп.)
-тель	24	3	34	39	21 (40 уп.)
-ъѕь	1				1 (1 уп.)
-(ьн)нца, -овница	16	2	237	52	14 (41 уп.)

В НМ на първо място в структурата на сложните думи е суфиксът -ьць/-ьца, следван от -(ьн)нкъ и -тель. В КСП относително по-рядко се откриват наставките -(ьн)нкъ и -тель в двукоренни лексеми, докато -ьць / -ьца активно участва в образуването им. В НМ наблюдаваме по-голям брой composita от ж.р. в сравнение с класическия стб канон.

В следващата таблица се вижда, че в минеи с общопризнат старобългарски произход – Путятиният миней, Илината книга, Минеят на Дубровски над 50% от композитата също не са засвидетелствани в КСП.

Минеи	НМ 477 л.	Дубр 15 л.	Ил 147 л.	Пут 135 л.	Мин XII 303 л.	Мин II 218 л.
композита	126	10	56	49	79	49
с по една употреба	51, 59 %	80%	60, 71%	53, 06%	55, 70%	46, 94%
липсват в КСП	79, 37 %	50%	64, 29%	73, 47%	75, 95%	65, 31%

По-голямата част са калки, като се калкират не само гръцки съществителни имена, но и субстантивни прилагателни и причастия. Засилената употреба на лексемите композита е тясно свързана и с поетиката на химнографския жанр.

Обикновено се повтарят първите компоненти на сложните образувания, което е обусловено от морфемната и семантична структура на гръцките еквиваленти, които обаче не са оформени суфиксно. Първите съставки са предимно основи на съществителни, прилагателни, по-рядко числителни, местоимения и наречия. Те уточняват значението на вторите и имат най-вече предметно, качествено или количествено значение.

Не са представени с лексеми в старобългарския ръкописен корпус първите компоненти (в скоби посочваме броя имена в НМ, включително общите с КСП): вонно- (1), вѣньцє- (3) (вѣньчє- 2, вѣньць- 1, вѣньчь- 1), доухо- (1), нконо- (1), мѫчєнико- (1), отьчьство- (1), подвиго- (1), празьдьно- (1), рато- (1), росо- (1), свѣто- (3), свѧто- (1), страдо- (1), соуѥ- (1), танно- (3), троудо- (1), тьзо- (1), хладо- (1), чино- (1). Познати и на КСП (не само в имена за лица) са бого- (22); вьсє- (7); добро- (2); доуше- (1); живо- (4); законо- (4); зъло- (1); ино- (1); любо- (1), мирo- (2); мъного- (2); плодо- (1); плъто- (1); побѣдо- (2); присно- (1); прьво- (8); равьно- (1); рѫко- (1); само- (3); свѧщено- (10); срьдьцє- (1); страсто- (3); съмрьто- (1), тъждє- (1); трн- (1); христо- (хрьсто-) (2); чисто- (2); чловѣко- (2); чрьно- (1); чоудо- (1); чѧдо- (1).

По структура сложните съществителни могат да бъдат със или без инфикс между съставящите основи. Широко е застъпена съединителната гласна -о-; с интерфикс -є- са напр. композита с първи компонент вѣньцє-, доуше-. Не се откриват формации с падежна форма в първата част. Компонентът може да бъде неизменяем, напр. с наречно значение – соуѥ-, тъждє-. Няма първа основа, усложнена с префикс.

В състава на един композитум в НМ са: вонно-, доухо-, доуше-, нконо-, ино-, истиньно-, любо-, мѫчєнико-, отьчьство-, плодо-, плъто-, подвиго-, празьдьно-, присно-, равьно-, рато-, росо-, рѫко-, свѧто-, срьдьцє-, страдо-, соуѥ-, съмрьто-, трн-, троудо-, тъждє-, тьзо-, хладо-, чино-, чрьно-, чоудо-, чѧдо-; в по две сложни образувания са добро-, мирo-, мъного-, побѣдо-, чисто-, чловѣко-. Групови са композитата на бого-, вьсє-, вѣньцє-, живо-, законо-, прьво-, само-, свѣто-, свѧщено-, страсто-, танно- (от тях тези на вѣньцє-, свѣто-, танно- не се откриват в КСП).

Част от вторите компоненти се употребяват като самостоятелни суфиксно оформени лексикални единици, други са единствено в сложни формации. Продуктивността на коренните морфеми във втория компонент се определя не само от участието им в голям брой формативи, но и от възможността да се усложняват с различни суфикси. Компонентът -давьць участва в най-много образувания – в осем композита, -любьць и -носьць в по шест, -носица в пет.

От незасвидетелстваните в КСП сложни имена с над пет употреби се открояват страстотрьпица (12) и богородительница (6). Интерес предизвикват синонимичните образувания хладодавица и росодавица, гр. δροσοβόλος.

Наблюдават се също така паралелни контексти в НМ и Ил, като в тях се срещат вѣньценосьць (в канон за св. Георги), праздьнолюбьць (в т. нар. „Методиев" канон за св. Д. Солунски и във втория канон за Въведение на св. Богородица), отьчьстволюбьць (в „Методиевия" канон за св. Д. Солунски), съмрьтоносьць (в канон за св. Йоан Златоуст), богоповѣдатель (в канон за св. ап. Филип), богоотроковица (във втория канон за Въведение на св. Богородица), богородительница (в канон за св. Георги), таинописьць (Успение на св. ап. ев. Йоан Богослов) и др. Повтарящите се песнопения съдържат някои лексикални и морфо-синтактични разночетения.

В канона за Вячеслав под дата 28.IX в НМ се открива лексемата свѣтодавьць (в богородичния тропар на песен 8), в ирмоса на песен 7 е хладодавица.

Сред непопадналите в КСП лексеми hapax legomena в НМ са: баснословьць, богоблаженикъ, богоблаженьць, богогласьникъ, богодѣлатель, богоненавидьць, богоносица, богопобѣдьникъ, богоповѣдатель, богопроповѣдатель, богорожденица, богооубница, воинонаѵѧльникъ, вьсегоубитель, вьсезиждитель, вьсесъдѣтель, вѣньцедавьць, вѣньцедатель, вѣньценосица, вѣньценосьникъ, доброзабральникъ, добропобѣдьникъ, доухоборьць, доушегоубьць, живодатель, живописьць, законодатель, законоположитель, законоположьникъ, зълокъзньникъ, иконоборьць, истиньнородительница, любьзномѫченикъ, миродрьжьць, мъногодавьць, наѵѧлопастырь, невѣстородительница, пастыренаѵѧльникъ, плододавьць, побѣдоносица, подвигоположьникъ, приснодѣвица, прьвопостьникъ, прьвопрѣстольникъ, прьвородитель, прьвостоꙗньникъ, прьвострадальникъ, прьвострадальць, пѣснословьць, равьносѫжитель, рѫкодѣлатель, самодѣтель, свѧтопобѣдьникъ, свѧщенодѣлатель, свѧщеноꙗвленикъ, страдоносица, страстодавьць, соуѥмысльникъ, съмрьтоносьць, таинописьць, таинословьць, триѩзычьникъ, тъждестрастьникъ, чинонаѵѧльникъ, чистовидьць, чѧдолюбьць.

В композитната микросистема на най-ранните древноруски преписи на минеите се откриват непознати лексеми, разнообразен репертуар от калки, от словообразувателни и лексикални синоними, което издава добрия лексикален запас и творческия потенциал на славянските преводачи на химнографското наследство на Византия и нейната изискана поезия и ни отвежда към уникалния лексикален корпус на старобългарската химнография. Композитната микросистема е отворена система и се обогатява с всеки минеен текст. Композитата са пряко свързани с процесите при изграждането на старобългарската книжовна лексика, с общите словообразувателни тенденции в нея. В химнографските контексти (различни по жанр, преводни и оригинални) наблюдаваме хронологични пластове, новите лексеми съжителстват с по-старите, като преславските химнописци допълват Кирило-Методиевото словно наследство. Част от иновациите са и резултат от разпространението на минеите в българска езикова среда и тяхното редактиране. Новгородските минеи дават

конкретен и уникален материал за историческата лексикология и словообразуване. Редки композита, засвидетелствани в НМ, в по-късни преписи на химнографски и други текстове, в творби на различни химнографски школи стават честотни, влизат в многобройни групи от сложни думи с общ компонент.

Заключение

Старобългарският превод на Новгородските минеи от 1095-1097 г. е част от огромната химнографска продукция в ранносредновековна България, запазена по силата на историческите обстоятелства в чужди преписи. Тези минеи впечатляват с изключителното си словно богатство, което трябва да бъде изследвано.

Проучването е съсредоточено върху суфиксните имена за лица в НМ поради тяхното изключително многообразие, фреквентност и значимост за химнографския жанр. Те са само една лексикална категория и са незначителна част от удивителното словно богатство на Новгородските минеи, но са важен компонент от активния речников фонд на езика, а също така са показателни за спецификата на химнографския жанр.

В НМ са засвидетелствани *404 суфиксни имена за лица* (от общо над 1200), като 244 (или 60, 40%) не са регистрирани в КСП. Сред простите образувания половината или 51, 80 % не се откриват в КСП, а сред сложните процентът е много по-голям – 79, 37 %. Изследването им се основава на пълната ексцерпция на минеите за септември, октомври и ноември (477 листа ръкописен текст).

При съпоставата с лексиката на КСП се установява наличието на значителен брой думи, общи с такива старобългарски паметници като Супрасълския сборник (101 еднокоренни лексеми от 278 в НМ), Евхология (63), Асеманиевото евангелие (56), Зографското евангелие (51), Мариинското евангелие (49), Клоцовия сборник (34), Савината книга (33), Синайския псалтир (28), Енинския апостол (21), като най-голям е делът на съвпадащите лексеми със Супрасълския сборник. Сред общите сложни образувания на първо място отново са тези в Супрасълския сборник (16), както и в глаголическото Асеманиево евангелие (12).

Липсват специфични *източнославянски* суфиксни имена за лица, т. е. не се откриват маркери, отвеждащи към лексикални и словообразователни източнославянизми. Наблюдават се и*зточнославянски* графико-фонетични и отделни морфологични черти, както и някои новгородски диалектни особености. Трябва се има предвид също така, че незасвидетелстваните в КСП имена за лица са обикновено в обкръжението на старобългарски езикови факти.

На лексикално ниво се забелязват огромен брой hapax legomena и редки лексеми, както и словообразователни синоними, многобройни сложни образувания, които най-често превеждат гръцки сложни думи, а гърцизмите са предимно при етнонимите. Няма лексеми, за които евентуалното наличие в старобългарския

лексикален фонд да е трудно доказуемо. В НМ съжителстват архаизми и иновации, химнографските контексти благоприятстват появата на семантични иновации.

От 404 суфиксни имена за лица 215 (53, 22%) са hapax legomena. Най-честотни са лексемите, които са засвидетелствани и в КСП. Сред нерегистрираните в класическия ръкописен корпус имена с над пет регистрации в НМ са 15 съществителни: богородительница, вѣньценосьць и вариантите му; питатель, поборьникъ, побѣдоносьць, подобьникъ, потрѣбитель, праздьнолюбьць, рачитель, свѣтодавьць, свѧщенодѣтель, свѧщеноученикъ, страдальць, страстотрьпица, ходатаица. Сред еднокоренните названия от м. р., нерегистрирани в КСП, на първо място по фреквентност е страдальць (с 60 употреби), следвано от подобьникъ (16) и рачитель (14).

От незафиксираните в КСП имена с наставката -(ьн)икъ по-голямата част са редки думи, като 76, 36 % са с по една употреба в един от трите минея. С над 5 регистрации са поборьникъ (8) и подобьникъ (16), а 41 лексеми са еднократно зафиксирани. Повече от половината имена на -тель (или 49) не се откриват в КСП (от тях 31 са с единични фиксации). В НМ еднократно засвидетелствани сред съществителните имена от ж. р. на -ьница са 19 лексеми: вѣньчьница, наставьница, обьщьница, поборьница, побѣдительница, повиньница, похваленица (вм. похвала), правительница, причѧстьница, прѣдъвѣстьница, рожденица, слоужьбьница, страдалица, съвъздрастьница, съвѣстьница, съобьщьница, състрадалица, сѫжительница, оучительница. С над пет регистрации е ходатаица, с пет – съврьстьница. Редките лексеми, т. е. с под 5 употреби в НМ, включително с единични фиксации, са 25 или 92, 59 %.

Сред *еднокоренните суфиксни имена* за лица най-многобройни са тези с наставките -ьникъ (106), -тель (81), -(ьн)ица (37), -ьць (24). Съществителните със суфикс -ьникъ са с 1032 употреби в НМ. Около половината деривати с тази наставка (55 съществителни със 101 регистрации) не са известни на КСП. Сравнително голям е броят на формациите от женски род на -(ьн)ица – от общо 53 еднокоренните са 37 (в старобългарския ръкописен канон се откриват 23). В Минея за септември са най-много – 19, тъй като там са концентрирани паметите за светиците. Незасвидетелствани в КСП са 27 имена на -ьница. Дериватите със суфикси -инъ, -чии, -ищь, -тоухъ, -ырь, -ие, -ина, -ота, -оша са малобройни (както и в КСП), и сред тях не се откриват нерегистрирани в старобългарския ръкописен канон. Характерните за преславската книжнина наставки -ишть и -чии са представени в две лексеми – отроучищь и кръмьчии. Не се употребяват наименования за лица със суфикс -ыни, -ъкъ, -ꙗкъ, -оунъ, -има, -ичь.

В НМ е отбелязана най-ранната употреба на съществителното ложьница със значение на лице.

При съществителните, назоваващи лица, се конкурират най-продуктивните старобългарски суфикси -ьникъ, -тель, -ьць. Установява се наличието на голям брой

имена с префикс съ- (който е значителен при съществителните на -(ьн)никъ, под непосредственото влияние на морфемната структура на гръцките еквиваленти с префикс συ-), както и на имена с префикс прѣ-[16].

Изключителното богатство от *сложни думи* в НМ е свързано с езиково-стилните особености на химнографията, с гръцките оригинали, индивидуалните преводачески решения и словотворчество на книжовниците, с необходимостта от създаване на нови книжовни средства за номинация, сверка с гръцките източници, редактиране на текстовете. Многобройните калки от гръцки свидетелстват и за продуктивността на суфиксите, с които са образувани в дадената словообразувателна сфера.

Относителният дял на сложните лексеми не е малък, приблизително една трета от суфиксните имена за лица в НМ – 126 съществителни със 790 словоупотреби; от тях 100 (или 79, 37 %) не фигурират в класическия старобългарски канон. На първо място са образуванията на -ьць (общо 49), следвани от -ьникъ (36), -тель (24), -ьница (16). С друг суфикс извън основните е лексемата наѹѫлопастꙑрь (с -ꙑрь), нерегистрирана в КСП. В старобългарския ръкописен канон относително по-рядко се откриват наставките -(ьн)никъ и -тель в сложни лексеми, докато суфиксът -ьць / -ьца активно участва в тяхното образуване. Не са представени с лексеми в КСП 19 първи компонента. Най-честотни са имената на бого-, свѧщено-, прьво-, а вторият компонент -давьць участва в най-много формации. Широко е застъпен инфиксът -о-.

Около една трета от съществителните за лица от женски пол на -ница (-ьница, -овница, -тельница) в НМ са сложни образувания, предимно названия на св. Богородица, като наблюдаваме три пъти повече имена в сравнение с КСП, където фигурират пет. Незасвидетелстваните в КСП сложни думи са с невисока фреквентност, като над половината са с единични употреби.

По отношение на гръцките еквиваленти трябва да се посочи стремежът за по-точно формално възпроизвеждане на гръцките модели. Случаите на предаване на гръцки композитум със славянска еднокоренна дума сред суфиксните имена за лица в НМ са редки и са по-скоро изключения: гр. νυμφαγωγός – чрьтожьникъ; гр. νυμφαγωγός, νυμφοστολός – невѣстнитель. Една и съща гръцка сложна лексема може да бъде преведена със славянски сложни образувания с различни афикси, напр.: гр. θεομακάριστος, богоблаженикъ – богоблаженьць; гр. θεοκήρυξ, богопроповѣдьникъ (и гр. θεοφόρος) – богопроповѣдатель; гр. στεφανηφόρος, вѣньчьносьникъ – вѣньчьносьць; гр. νομοθέτης, законоположьникъ – законоположитель; гр. κοσμοκράτωρ, миродрьжьць – миродрьжитель; гр. πρώταθλος, прьвострадальникъ

[16] Немалко образувания с префикс прѣ- се употребяват от Йоан Екзарх в Шестоднева, както и от Кл. Охридски.

– прьвострадальць; гр. φοτοδότης, свѣтодавьць – свѣтодатель; гр. ἱεροφάντωρ, свѧщеноꙗвленикъ – сѧщеноꙗвитель.

Сложните формации са по образци и модели, вече познати на старобългарския език. От словообразувателна гледна точка 100-те незафиксирани в КСП имена (с 229 регистрации в НМ) биха могли да принадлежат на старобългарския речников фонд. Налице е нов пласт от сложни лексеми, които имат допълнителна функция в терминологичната и образната система на химнографските текстове. Може да се предположи и езикотворчество – било по аналогия с други славянски композита, било по гръцки модели, но за по-конкретни изводи липсват достатъчно изчерпателни данни.

В *семантичен план* прави впечатление изключителното внимание към смисъла на думите, към тяхното съчетаване в контекста. Езикът на химнографията се характеризира с лексеми със семантика, различна от основното им речниково значение.

Предизвиква интерес най-ранната фиксация на съществителното име ложьница със значение ‘тази, която е сгодена, предназначена за някого’ (но не се е омъжила обредно); реалиите доухоборьць, иконоборьць, триѩзъıчьникъ; синонимичните образувания росодавица и хладодавица, гр. δροσοβόλος; уникалните лексеми провидьць, въздраститель, вѣщатель, запинатель, кръмитель, крѣпитель, направитель, обоучатель, отъгонитель, повѣстель, прилежатель, проразоумитель, прохладитель, сиꙗтель, съмолитель, щедритель, доблѥстьникъ, дѣвьствьникъ, заповѣдьникъ, любъвьникъ, обрѧщьникъ, оглагольникъ, просвѣщьникъ, пѫчиньникъ, съборьникъ, съвѣстьникъ, съзастѫпьникъ, съликъствьникъ, съотъходьникъ, съпричьтьникъ, състрастьникъ, съходьникъ, трѣбищьникъ, възбраньница, исходатаиница, наставьница, побѣдительница, поспѣшьница, правительница, прѣдъвѣстьница, рожденица, съвъздрастьница, съвѣстьница, оучительница; баснословьць, доброзабральникъ, живописьць, мъногодавьць, плододавьць, праздьнолюбьць, пѣснословьць, страстодавьць, таинописьць, таинословьць, чистовидьць, доброзабральникъ, добропобѣдьникъ, любьзномѫченикъ, пастъıренаѵѧльникъ, прьвопостьникъ, прьвостоꙗньникъ, соуѥмъıсльникъ, троудоположьникъ, тъждестрастьникъ, тьзоименьникъ, чистотаиникъ; весъдѣтель, законоположитель, прьвородитель, равьносѫжитель, рѫкодѣлатель, свѧщеноꙗвитель; начѧлопастъıрь; истиньнородительница, невѣстородительница, приснодѣвица, свѣщеносица и много други.

В НМ широко е застъпена синонимията, лексико-семантична и словообразувателна. Наблюдаваме *словообразувателни синоними*: видьць – видитель, давьць – датель, пастъıрь – пастоухъ, писатель – письць, страдальць – страдальникъ, застѫпитель – застѫпьникъ, обрѫчитель – обрѫчьникъ, поборитель – поборьникъ, просвѣтитель – просвѣщьникъ, страдальникъ – страдальць, молитвьникъ –

молитель – мольбьникъ, сѫжитель – сѫжитьникъ, кръмитель – кръмьникъ – кръмьчии и др.

Правят впечатление многобройните *синонимни редове*, съдържащи имена за лица (лексемите с курсив липсват в КСП), напр.: ‘помощник’ помощьникъ, *поборьникъ*, *пособьникъ*, поспѣшьникъ; ‘спътник’ *съходьникъ*, *съотъходьникъ*, *съшьствьникъ*; ‘роднина’ *съродьникъ*, *рожденикъ*, ближика, ѫжика; ‘застъпник, защитник, ходатай’ ꙁастѫпьникъ, ꙁащитьникъ, *ꙁастоупитель*, ꙁащититель; ‘страдалец, мъченик’ *страдальникъ*, страстьникъ, *страдальць*, мѫченикъ, страстотрьпьць; ‘учител, наставник’ наставьникъ, оучитель, *обоучатель*, каꙁатель, пастꙑрь, пастоухъ; ‘свещенослужител’ свѧщеникъ, чиститель, слоужитель, *свѧщенодѣтель*, *свѧщенодѣлатель*, *свѧщенослоужитель*; ‘кормчия, наставник, ръководител’ кръмьникъ, *кръмитель*, кръмьчии и много други.

Суфиксните имена са в състава на различни *семантични подгрупи*. Напр. представляват интерес лексемите, свързани с *годежа* и *венчалния обред*: обрѫчитель, гр. μνηστήρ; обрѫчьникъ, гр. μνηστήρ; съврьстьникъ, гр. σύζυγος; чрьтожьникъ, невѣститель, гр. νυμφοστόλος, νυμφαγωγός; чрьтожьникъ, гр. νυμφαγωγός; названията на *сатаната*, чието първоначално табуистично значение е ‘неприятел, враг’, а ‘дявол, сатана’ е вторично: ꙁъльць (старого ꙁлъча); ꙁълокъꙁньникъ (ветъхаго ꙁмиꙗ ꙁълокъꙁньника); миродрьжьць (лютꙑи, лѫкавꙑи); ратоборьць (лютꙑи, лѫкавꙑи); ꙁапинатель (ветъхꙑи, древльнꙑи); прѣмѫдрьникъ (лѫкавꙑи).

В употреба са включени както лексеми от източнобългарската говорна област – жидовинъ, жрьць, каꙁатель, пастоухъ, причѧстьникъ, причѧстьница, *прѣльсть*никъ, свѧщеникъ, чиститель, ꙁълокъꙁньникъ, *печаль*никъ, *рато*борьць и др., така и от югозападната – наслѣдьникъ, съвѣдѣтель, (три)*ѩꙁꙑчьникъ*, пастꙑрь (начѧло*пастꙑрь*, *пастꙑре*начѧльникъ) и др.; прабългаризми – чрьтожьникъ (чрьтогъ), кънижьникъ (кънигꙑ), кръмьчии (-чии), трѣбищьникъ (трѣбище).

Сложността на гръцките химнографски прототипи поражда и неточни преводи, явно разминаване между гръцката лексема и нейния славянски еквивалент: срв. молитель вм. мѫчитель, гр. τύρραννος!; съхраньникъ вм. съхрамьникъ, гр. σύσκηνος; влъкоагньць вм. влъка ꙗко агньца, гр. λυχόν ὥσπερ ᾄρνα; свѧщеноꙁижитель вм. ꙁижитель, гр. κτίστης; седмородитель вм. родитель, гр. γεννήτωρ; стрѣльць, в гр. ἰξευτής, а не τοξευτής; също така необоритель вм. необоримъ, гр. ἀκράδαντος, ‘непоколебим’.

Лексеми с основи от гръцки произход се срещат предимно сред етнонимите гортинѣне, критѣне, нинеутѣне, както и нотарь; сред общите с КСП: агарѣне, иероусалимлꙗне, иꙁмаилитѣне, също крьстиꙗнъ, крьстиꙗнинъ.

Химнографският текст е мозайка от жанрови форми, които освен съдържателна, имат и чисто формална страна, възприемана като показател за изисканост и съвършенство. Езикът на химнографията се характеризира със

задължителен регистър от семантико-стилистични средства. Суфиксните имена за лица носят особена семантико-стилистична натовареност в минеите, те се вписват в ритмо-мелодичния модел на химнографския жанр, заложен в гръцките образци. Наблюдават се т. н. деривационни рими, синтактичен паралелизъм. В контекстите е налице концентрация на суфиксни имена, струпване на съществителни с различни корени, но съвпадащи суфикси (т. н. гомеоптотон), като най-често е присъствието на суфикса -ьникъ, вж. напр. в следните контексти: Мин IX.20.18-19: ꙁастоупьникъ, сълникъствьникъ, проповѣдьникъ, моученикъ; Мин IX.148.11-13: съвесѣдьникъ, наслѣдьникъ, молитвьникъ (също и прѣдъстатель); Мин IX.203.17-19: наѹмльникъ, проповѣдьникъ, дѣвьствьникъ; Мин X.160.9-11: сѫжитьникъ, съборьникъ, съвесѣдьникъ; Мин X.175.7-8: въслѣдьникъ, подобьникъ, свѧщенопроповѣдьникъ (също рьвьнитель); Мин XI.311.6-7: оглагольникъ, свѧщеномоученикъ, поспѣшьникъ; Мин XI.345.14-16: свѧщенотаиньникъ, поборьникъ, поспѣшьникъ; Мин XI.447.15-18: оученикъ, настольникъ, пѫтньникъ и др. В отделните контексти се наблюдават и двойки от имена с префикс съ-: съборьникъ и съвесѣдьникъ; състрастьникъ и съмолитвьникъ; сънаслѣдьникъ и съпрѧстьникъ; съходьникъ и съпрѧстьникъ и др.

В песнопенията се забелязва струпване на словообразователни и лексикални синоними (в следващо песнопение, в същата служба), figura etymologica (т.е. думата е в обкръжение на лексеми с един и същи корен, засилващи нейния смисъл) и др. Употребата на figura etymologica може да е резултат и на творческо решение на преводача, без да е подкрепена от гръцките образци. Също така химнографските текстове, в частност минеите, се характеризират с типични словесни обкръжения и стереотипи.

Както и в Новгородските минеи, в минеи с доказан старобългарски произход като напр. *Илината книга* и *Путятиният миней* нерегистрираните в старобългарския ръкописен канон лексеми също са немалък брой. Необходимо е да отбележим, че *най-ранните древноруски минейни ръкописи* от XI-XII в. показват общи тенденции в състава, семантиката и функционирането на имената за лица. От друга страна, НМ съдържат огромно словно богатство, което се откроява и разкрива именно на фона на тези минейни текстове.

Любопитна е съпоставката на лексиката на НМ с някои *ранни древноруски ръкописи от XI-XII в.* Така например интерес предизвиква сравнението с такъв знаков енциклопедичен сборник като Симеоновия сборник в препис от 1073 г. (Изб 73). Както в НМ, така и в Изб 73 (по данни на Ц. Ралева) най-многобройна е морфологичната група със суфикс -ьникъ, регистрирани са и немалко имена от ж. р. в сравнение с тези в КСП (23 в КСП, 29 в Изб 73, 53 в НМ). В НМ се наблюдават над четири пъти повече hapax legomena (53, 22% срещу 11,69 % в Изб 73), по-малък брой засвидетелствани в КСП лексеми – 39, 6 % в НМ и около 50% в Изб 73. Относителният дял на сложните образувания в НМ е приблизително 1/3 от всички съществителни, в Изб 73 те са 1/ 4.

В Изборника от 1076 г. също фигурират общи с НМ редки лексеми като врьховьникъ, кръмитель, ниневрьгнтѣне, повиньникъ, прѣдъстатель, съвесѣданикъ и др. В Типографския устав от XI-XII в. се срещат прѣдъстатель, разорнтель, раунтель, снѩтель, съвесѣдьникъ, съпрѣстольникъ, ложьница (за лице), питательница, съврьстьница, живодавьць, повѣдоносьць, праздьнолюбьць, прьвострадальць, таннословьць, законоположьникъ, прьвопрѣстольникъ, танноглагольникъ, богопроповѣдатель, страстотрьпица и др.

Незасвидетелстваните в КСП имена вероятно са били част от старобългарския лексикален инвентар, което се доказва също така от появата им както в най-ранните древноруски преписи от старобългарски антиграфи, така и в съчинения на старобългарските писатели, запазени в чужди преписи, в среднобългарски и сръбски ръкописи.

Редки лексеми от НМ (с по-малко от 5 регистрации) се употребяват от *старобългарските писатели* – Климент Охридски, Константин Преславски, Йоан Екзарх, Наум Охридски и др.

В оригинални съчинения, напр. в т. нар. „Методиев” канон за св. Димитър Солунски в Мин X са сложните образувания отьчьстволюбьць, праздьнолюбьць, трньѫзычьникъ. Лексемата сърод̀ьникъ, гр. συγγενής е в кондак, който вероятно е част от оригинална служба за св. ап. Андрей (на 30.XI).

В Шестоднева на Йоан Екзарх са представени законоположитель, кръмитель, повиньникъ, повѣстьникъ, съдрьжитель, както и много лексеми на прѣ-, съ-; в Богословието: отъстѫпьникъ, садитель. В Шестоднева са засвидетелствани също сложни образувания с първи компонент зъло-, мъного-, прьво-, присно-, плодо-; в Богословието – на мъного-, добро-, зъло-, прѣ-, прѣдъ-.

У св. Климент Охридски се откриват богородительница, богоочьница, възбраньникъ, вьсевидьць, вьседѣтель, вѣньценосьць, живодавьць, кръмитель, крѣпитель, настольникъ, отъстѫпьникъ, питатель, поборьникъ, повѣстьникъ, пособьникъ, потрѣбитель, праздьнолюбьць, прогонитель, просвѣтитель, садитель, свѣтодавьць, страдалица. В химнографското наследство на Константин Преславски са отбелязани прогонитель, прѣдъстатель, садитель, прѣстольникъ, росодавица и др.

Голяма част от имената за лица се появяват *в ранни преводни и оригинални текстове, запазени в по-късни преписи, в съчинения не само на Плисковско-Преславската, но и на Търновската и други химнографски школи***.**

Наблюдават се общи лексеми, нерегистрирани в КСП, с *Ефремовската кръмчая* (преславската редакция на Номоканона): воиникъ, въслѣдьникъ, доухоборьць, любъвьникъ, мольбьникъ, настольникъ, невѣститель, нотарь, обрѫчьникъ, оглагольникъ, отъстѫпьникъ, печальникъ, поборьникъ, повѣстьникъ, подобьникъ, прѣдъстатель, прѣстольникъ прѣходьникъ, раунтель, слоужьбьница, съмотритель, съслоужьбьникъ; с *Хрониката на Георги Амартол*: бесѣдьникъ, воиникъ, врьховьникъ,

вѣньчьникъ, обрѫчьникъ, отъстѫпьникъ, поборьникъ, прѣстольникъ, събесѣдьникъ, съврьстьникъ, съродьникъ и т. н.; с Паренесиса на Ефрем Сирин (в най-ранен пълен руски препис от XIII в.): вѣньчьникъ, *достоиникъ*, *любъвьникъ*, отъстѫпьникъ, поборьникъ, *повиньникъ*, прогонитель, рачитель, събесѣдьникъ, съвѣстьникъ, сънаслѣдьникъ, съходьникъ, сѫжитель, плододавьць, миродрьжитель, сѫжительница, живодавьць, чѧдолюбьць и др.; с *Германовия сборник от 1358-1359 г.*: 101 общи лексеми, от тях не фигурират в КСП 14 – воиникъ, *живодавьць*, *миродрьжьць*, питатель, *побѣдоносьць*, повиньникъ (в слово № 38 от Йоан Екзарх), *праздьнолюбьць* (в слово № 11 от св. Климент Охридски), прогонитель, просвѣтитель, рѫкодѣлатель, съврьстьникъ, съврьстьница, съдрьжитель, съродьникъ (правят впечатление сложните имена на -ьць); с *Манасиевата хроника* – 31 лексеми, голяма част от които не са сложни; с *Берлинския сборник от XIV в.*: доушегоубьць, жидовинъ, обрѫчьникъ, подобьникъ, прѣдъстатель, страдальць; със *Софийския пролог*, най-ранният руски препис на нестишния пролог от XII-XIII в. – обрѫченикъ, сънаслѣдьникъ, събесѣдьникъ, прьвострадальникъ, чиноначѧльникъ, отъстѫпьникъ, поборьникъ, повѣстьникъ, сътаибьникъ, писатель, прогонитель, разоритель, рачитель, обрѫчитель, разроушитель, съдѣтель, страдальць, прьвострадальць, иконоборьць, ратоборьць, вѣньценосьць, богоотроковица, приснодѣвица, слоужьбьница, оучительница, вѣньценосица; със *Станиславовия (Лесновски) пролог от 1330 г.* – обрѫчитель, раздроушитель, разоритель, рачитель, поборьникъ, подобьникъ, сънаслѣдьникъ, съпрѣстольникъ, съшьствьникъ, письць, слоужьбьница, питательница, поспѣщьница, вьсевидьць, вѣньценосьць, доухоборьць, иконоборьць, ратоборьць, прьвопрѣстольникъ, чиноначѧльникъ и др.; с *Пролог 72 от XIII в. от Научния архив на БАН* – страдальць, писатель, ниневгитѣне, поспѣшьница, доухоборьць, иконоборьць, ратоборьць, прьвопрѣстольникъ, чиноначѧльникъ и др.

Предизвикват интерес лексемите, които не се откриват в лексикографските източници или са посочени с илюстративен материал само от НМ, както и думи с най-ранни фиксации в тези минеи: провидьць, прѣблаженикъ, пѫчиньникъ, съборьникъ, съзастѫпьникъ, съотъходьникъ, съшьствьникъ, трѣбищьникъ, гортинѣне; възбраньница, вѣньчьница, гоубительница, исходатаиница, ложьница, наставьница, обьщьница, питательница, поборьница, повиньница, поспѣшьница, правительница, прѣдъвѣстьница, слоужьбьница, страдалица, съвъздрастьница, съвѣстьница, съобьщьница, състрадалица, сѫжительница и т. н.; сложните образувания богоблаженикъ, богогласьникъ, богопобѣдьникъ, богоприѩтьникъ, воиноначѧльникъ, вѣньценосьникъ, доброзабральникъ, добропобѣдьникъ, зълокъзньникъ, любьзномѫченикъ, прьвопостьникъ, прьвопрѣстольникъ, прьвостоꙗньникъ, прьвострадальникъ, свѧщенопроповѣдьникъ, свѧщенотаибьникъ, свѧщенотаиникъ, свѧщеноученикъ, свѧщеноꙗвленикъ, соуѥмъысльникъ, таиноглагольникъ,

тъждестрастьннкъ, тьзонменьннкъ, чистотаннкъ и др.; баснословьць, боговлаженьць, богоненавидьць, живописьць, мъногодавьць, отьчьстволюбьць, плътоносьць, прьвострадальць, пѣснословьць, страстодавьць, съмрьтоносьць, таннописьць, таннословьць, христовидьць, чистовидьць; богопроповѣдатель, вѣньцедатель, живодатель, прьвороднтель, равьносоужнтель, свѧщенодѣлатель, свѧщеноѩвнтель; наѹѧлопастырь; богорожденица, вѣньценосица, истиньороднтельница, невѣстороднтельница, свѣщеносица, страдоносица и др.

Изследването поставя началото на едно системно изучаване както на словното богатство на най-ранните датирани славянски химнографски текстове, така и изобщо на ранната химнографска книжнина. Имената за лица в Новгородските минеи от 1095-1097 г. са проучени детайлно в контекста на широк кръг ранни древноруски минейни ръкописи, както и на много други славянски паметници. Изучаването на словното богатство на Новгородските минеи е част от голямата задача за изследване на лексикалния фонд на всекидневните и празничните минеи в древноруските ръкописи, а различните словници биха могли да послужат не само като справочници при лексикални проучвания, но и да бъдат използвани при всякакъв вид проучвания, свързани с историята на българския и на руския език.

Изучаването на лексиката на НМ е стъпка към създаване на пълен речник на ранното славянско химнографско наследство. Изпъква необходимостта да се изследват цялостно езикът на НМ, а също така текстологията на службите в тези минеи, което изисква продължителни занимания и усилията на много изследователи.

Извори

1. Древноруски минейни преписи от XI –XII в.
2. По-късни източнославянски и южнославянски минейни преписи – около 50 неиздадени ръкописа.

В **Литература** са включени разделите: 1. Речници, индекси, справочници, издания на текстове. 2. Цитирана и използвана литература.

Приложен е **Списък на съкращенията**.

Съставна част на дисертацията са трите **Приложения**:

1. **Словник на суфиксните имена за лица в Новгородските минеи.**
2. **Обратен словник на суфиксните имена за лица в Новгородските минеи.**
3. **Славяно-гръцки указател на незасвидетелстваните в старобългарски език суфиксни имена за лица от Новгородските минеи.**

Словник на суфиксните имена за лица в Новгородските минеи

(със знак + са отбелязани засвидетелстваните в старобългарския ръкописен канон имена; цифрите показват броя словоупотреби в НМ).

агарѣне + (1)
баснословьць (1)
безаконьникъ + (4)
безмьздьникъ + (9)
бесѣдьникъ (1)
благодѣтель + (7)
блаженикъ + (1)
блнжика + (1)
блнзньць + (1)
богоблаженикъ (1)
богоблаженьць (1)
богоборьць + (1)
боговидьць + (35)
богоглаголькникъ (2)
богогласьникъ (1)
богодѣлатель (1)
богоненавидьць (1)
богоносица (1)
богоносьць + (25)
богоотроковица (4)
богопобѣдьникъ (1)
богоповѣдатель (1)
богопрнѩтьникъ (2)
богопроповѣдатель (1)
богопроповѣдьникъ (4)
богородительница (6)
Богородица + (231)
богорожденица (1)
богословьць + (2)
богооубница (1)
богоуьтьць + (1)
борьць + (2)
видитель (видѣтель) (2)
видьць + (3)
владыка + (164)
владычица + (88)
воинникъ (2)
воинонаучальникъ (1)
воинъ + (16)
врьховьникъ (1)
възбраньникъ (1)
възбраньница (2)
въздраститель (1)
въсадьникъ + (2)
въслѣдьникъ (1)
вьдовица + (2)
вьсевидьць (5)
вьсегоубитель (1)
вьседрьжитель + (23)
вьседѣтель (7)
вьсезнждитель (1)
вьсесъдѣтель (1)
вьсещедритель (2)
вѣньцедавьць (1)
вѣньцедатель (1)
вѣньценосица (1)
(вѣньценосица)
вѣньценосьникъ (1)
вѣньценосьць (19)
(вѣньценосьць,

вѣньцьносьць,
вѣньчьносьць)
вѣньчьникъ (3)
вѣньчьница (1)
вѣщатель (1)
гонитель + (14)
гортинѣне (1)
гражданинъ + (3)
грѣшьникъ + (3)
гоубитель + (2)
гоубительница (2)
давьць + (1)
датель + (2)
доблюстьникъ (1)
доброзабральникъ (1)
добропобѣдьникъ (1)
достоиникъ (1)
дрьжатель (1)
доухоборьць (1)
доушегоубьць (1)
дѣвица + (89)
дѣвьствьникъ (1)
дѣлатель + (5)
дѣтель (1)
живодавьць (13)
живодатель (1)
живописьць (1)
животворьць + (1)
жидовинъ + (5)
житель + (6)
жьрьць + (3)
законодавьць + (2)
законодатель (1)
законоположитель (1)
законоположьникъ (1)
запинатель (2)
заповѣдьникъ (1)
застѫпитель (1)
застѫпьникъ + (26)
застѫпьница + (20)
защититель + (3)
защитьникъ + (1)
зиждитель + (60)
зълокъзньникъ (1)
зъльць (1)
нероусалимлѩне + (3)
избавитель + (35)
измаилитѣне + (1)
иконоборьць (1)
иноплеменьникъ + (2)
исповѣдьникъ + (11)
истиньнородительница (1)
исходатан + (4)
исходатаница (2)
ицѣлитель + (1)
казатель + (2)
корабьникъ (корабльникъ) + (1)
крамольникъ + (1)
критѣне (1)
кръмитель (2)
кръмьникъ + (1)
кръмьчии + (2)
крьститель + (4)
крьстиѩнъ, крьстиѩниинъ + (10)
крѣпитель (1)
коупьць + (1)
кънижьникъ + (1)
ловьць + (2)
ложьница (2)
льстьць + (4)
любодѣиць + (1)
любъвьникъ (1)
любьзномѫченикъ (1)
мародрьжитель + (4)

мнородьжьць (1)
младѣньць + (23)
молитвьникъ + (11)
молитель (1) (вм. мѫчитель)
мольбьникъ (5)
мьртвьць + (3)
мъногодавьць (1)
мъногострастьникъ (2)
мытарь + (1)
мѫченнколюбьць (2)
мѫченикъ + (543)
мѫченица + (91)
мѫчитель + (53)
направитель (1)
насадитель (2)
наслѣдьникъ + (10)
наставьникъ + (13)
наставьница (1)
настольникъ (2)
наѹѫлопастырь (1)
наѹѫльникъ + (12)
невѣститель (2)
невѣстородительница (1)
необоритель (1) (вм. необоримъ)
нинеѹитѣне (2)
носьць (1) (облаконосьць ?)
нотарь + (1)
обрѣтатель + (3)
обрѧщьникъ (1)
обрѫчитель (1)
обрѫчьникъ (2)
обоуѹатель (2)
обьщьникъ + (17)
обьщьница (1)
оглагольникъ (1)
орѫжьникъ + (4)
отроковица + (56)
отроѹнщь + (1)
отъгонитель (1)
отъстѫпьникъ (1)
отьчьстволюбьць (2)
пагоубьникъ + (1)
пастоухъ + (6)
пастырь + (32)
пастъыренаѹѫльникъ (1)
печальникъ (1)
писатель (2)
письць (1)
питатель (7)
питательница (3)
пищьникъ (2)
плододавьць (1)
плътоносьць + (1)
плѣньникъ + (1)
поборитель (2)
поборьникъ (8)
поборьница (1)
побѣдитель + (21)
побѣдительница (1)
побѣдоносица (1)
побѣдоносьць (10)
побѣдьникъ + (4)
повиньникъ (3)
повиньница (1)
повѣдатель (1)
повѣстель (1)
повѣстьникъ (1)
податель + (4)
подвигоположьникъ (1)
подвижьникъ + (6)
подобитель (1)
подобьникъ (16)
подражатель + (2)
подражитель (1)

подроужиѥ + (1)
поꙁоратаи + (3)
поклоньникъ + (1)
помощьникъ + (12)
помощьница + (11)
порѫчьникъ + (1)
пособьникъ (1)
поспѣшьникъ + (8)
поспѣшьница (2)
постьникъ + (8)
потрѣбитель (7)
похваленица (1) (вм. похвала)
правительница (1)
правьдьникъ + (14)
праꙁдьнолюбьць (6)
прилежатель (1)
приобьщьникъ (1)
присноде̑вица (1)
приставьникъ + (4)
причѧстьникъ + (13)
причѧстьница (1)
пришьльць + (1)
провидьць (1)
прогонитель (2)
промъıсльникъ + (1)
проповѣдатель + (4)
проповѣдьникъ + (28)
проповѣдѣтель (2)
прораꙁоумитель (1)
пророчица + (2)
просвѣтитель (1)
просвѣщьникъ (1)
прохладитель (1)
прьвомѫченица + (6)
прьвопостьникъ (1)
прьвопрѣстольникъ (1)
прьвородитель (1)
прьвостоꙗньникъ (1)
прьвострадальникъ (1)
прьвострадальць (1)
прьвѣньць + (10)
прѣблаженикъ (1)
прѣдъвѣстьница (1)
прѣдъложитель (1)
прѣдъстатель (5)
прѣдъстоꙗтель (1)
прѣимьникъ + (1)
прѣльстьникъ + (1)
прѣмѫдрьникъ (1)
прѣподобьникъ (4)
прѣсельникъ + (1)
прѣстольникъ (1)
прѣстѫпьникъ + (2)
прѣходьникъ (1)
пѣвьць + (8)
пѣснословьць (1)
пѫтьникъ + (1)
пѫчиньникъ (1)
равьносѫжитель (1)
раꙁбоиникъ + (7)
раꙁдаꙗтель (2)
раꙁдроушитель (1)
раꙁоритель (1)
ратоборьць (4)
рачитель (14)
родитель + (28)
родительница + (19)
рожденикъ (1)
рожденица (1)
росодавица (4)
рьвьнитель + (3)
рѫкодѣлатель (1)
садитель (1)
самовидьць + (8)

самодрьжьць + (1)
самодѣтель (1)
свободнтель + (1)
свѣтодавьць (7)
свѣтодатель (2)
свѣтоносьць (2)
свѣщеносица (2)
свѧтнтель + (113)
свѧтопобѣдьнкъ (1)
свѧщеннкъ + (37)
свѧщенодѣлатель (1)
свѧщенодѣтель (9)
свѧщеномѫченнкъ + (33)
свѧщенопропобѣдьнкъ (3)
свѧщенослоужнтель (3)
свѧщенотанбьнкъ (4)
свѧщенотаннкъ (3)
свѧщенооученнкъ (6)
свѧщеноꙗвнтель (2)
свѧщеноꙗвленнкъ (1)
снꙗтель (1)
слоужнтель + (37)
слоужьбьница (1)
срьдьцевѣдьць + (2)
старьць + (7)
старѣншина + (2)
страдалица (1)
страдальнкъ (1)
страдальць (60)
страдоносица (1)
страстодавьць (1)
страстотрьпица (12)
страстотрьпьць + (115)
страстьнкъ + (1)
стронтель + (1)
стрѣльць (1)
соуюмъысльнкъ (1)
събесѣдьнкъ (4)
съборьнкъ (1)
съборьць [17] (1)
съврьстьнкъ (1)
съврьстьница (5)
съврьшнтель + (3)
съвъздрастьница (1)
съвѣдѣтель + (4)
съвѣстьнкъ (1)
съвѣстьница (1)
съвѣтьнкъ + (1)
съдрьжнтель (1)
съдѣлатель (1)
съдѣтель + (25)
съзастѫпьнкъ (1)
съказатель + (3)
сълнкъствьнкъ (1)
съмолнтвьнкъ (1)
съмолнтель (1)
съмотрнтель (3)
съмрьтоносьць (1)
сънаслѣдьнкъ (4)
съобьщьница (1)
съотъходьнкъ (1)
съпаснтель + (4)
съпнсатель (1)
съпоспѣшьнкъ + (1)
съпрнуьтьнкъ (1)
съпрнуѫстьнкъ + (3)
съпрѣстольнкъ (2)
съродьнкъ (2)
съслоужьбьнкъ (1)
състольнкъ + (1)
състрадалица (1)
състрастьнкъ (1)
сътанбьнкъ (1)

[17] Не е изключено да е било ворьць.

сътьникъ + (1)
съходьникъ (1)
съхраньникъ (1) (вм. съхрамьникъ)
съшьствьникъ (1)
сѣꙗтель (2)
сѫгражданинъ (1)
сѫжитель (4)
сѫжительница (1)
сѫжитьникъ (2)
таибьникъ + (5)
таинникъ (1)
таиноглагольникъ (2)
таинописьць (1)
таинословьць (1)
творьць + (62)
теꙁвитѣнинъ + (1)
томитель + (8)
триѩꙁъıчьникъ (1)
троудоположьникъ (2)
трѣбищьникъ (1)
тъждестрастьникъ (1)
тьꙁоименьникъ (2)
оубница + (2)
оугодитель (1)
оугодьникъ + (19)
оученикъ + (74)
оучитель + (31)
оучительница (1)
хладодавица (5)
ходатаи + (25)
ходатаица (8)
хранитель + (10)
христовидьць (2)
христолюбьць + (1)
хъıтрьць + (1)
хъıщьникъ + (1)
щедритель (1)
цѣсарица + (10)
цѣсарь + (68)
чиноначѧльникъ (1)
чиститель + (6)
чистовидьць (1)
чистотаинникъ (2)
чловѣколюбьць + (44)
чловѣкооубница + (2)
чрьноризьць + (1)
чрьтожьникъ (1)
чоудотворьць + (11)
чѧдолюбьць (1)
юнота + (2)
юнотъка[18] (1)
юноша + (10)
ѫжика + (1)
ѫжьникъ + (1)

[18] Възможно е в ръкописа да е стояла друга лексема, чете се само начално юн-.

Използвани съкращения на ръкописи

Ас – Асеманиево евангелие
Евх – Синайски евхологий
Ен – Енински апостол
Зогр – Зографско евангелие
Ил – Илина книга
Клоц – Клоцов сборник
Мар – Мариинско евангелие
Мин IX – Миней за септември от1095-1096 г.
Мин X – Миней за октомври от 1096 г.
Мин XI – Миней за ноември от 1097 г.
НМ – Новгородски минеи от 1095-1097 г.
Син – Синайски псалтир
Супр – Супрасълски сборник
ТипУст – Типографски устав с кондакар, XI-XII в.
ТФ – Триоден фрагмент

Използвани съкращения на лексикографски справочници

Индекси 2003: Indexy k staroslověnskému slovníku. Zdenka Ribarova. Redakce E. Bláhová. Praha, 2003.
СлДрЯ – Словарь древнерусского языка (XI-XIV вв.). Т. I-IX. Москва, 1988-2012.
СлРЯ – Словарь русского языка XI-XVII вв. Вып. 1-29. Москва, 1975-2011.
СтрбР – СтбР: Старобългарски речник. Том I. Отг. ред. чл.-кор. проф. Дора Иванова-Мирчева. София, 1999. Том II. София, 2009.
СтСл – СтСл: Старославянский словарь (по рукописям X - XI веков). Под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. Москва, 1994.

Други съкращения

БАН – Българска академия на науките
гр. – гръцки
диал. – диалектно
ж. р. – женски род
книж. – книжовно
КСП – класически старобългарски паметници
м. р. – мъжки род
мн. ч. – множествено число
нар. – народно
НБКМ – Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий”
остар. – остаряло
РГАДА – Российский государственный архив древних актов

старин. – старинно
стб. – старобългарски
ЦИАИ – Църковен историко-архивен институт, София
църк. – църковно

Справка за научните приноси в дисертационния труд

Изборът на темата на дисертационната разработка е свързан с важния за палеославистиката *проблем за значението на най-ранните древноруски ръкописи*, преписи от старобългарски преводни текстове, не само като източник за историята на руския, но и на българския книжовен език. Новгородските минеи от 1095-1097 г. съдържат ценен изворов материал за проучването на старобългарския език през ранния период IX–XI век.

Лексиката на най-ранните датирани славянски минеи досега *не е изследвана цялостно и в система*. Не са очертани всички важни аспекти на лексикологично проучване, разкриващи връзката и взаимоотношенията между старобългарската преводна книжнина и нейната източнославянска рецепция. Ето защо всяко ново изследване, основано на конкретни факти, което осветява нови страни от развитието на книжовния език на южните и източните славяни, представлява научен интерес и е важен принос в палеославистиката.

Основен обект на изследване са *имената за лица*. Те са само една лексикална категория и са незначителна част от удивителното словно богатство на Новгородските минеи, но са значим и важен компонент както от активния речников фонд на езика, така и показателни за спецификата на химнографския жанр. *Имената за лица* за пръв път се проучват детайлно в ранни химнографски текстове в контекста както на класическия старобългарски канон, така и на широк кръг средновековни славянски паметници. Изследването им се основава на лексикалния материал (точен брой лексикални единици) от пълната ексцерпция на минеите за септември, октомври и ноември.

Имената за лица от НМ *се съпоставят с КСП*, за да се отдели лексиката, която не е засвидетелствана в старобългарския ръкописен канон. В резултат на това значителна група думи от тази лексикална категория в старобългарския словен инвентар и неговото представяне лексикографски ще обогати речниковия фонд на старобългарския език и ще попълни лексикографския справочник на българския книжовен език до XI век. Не по-маловажен като научен принос е и фактът, че лексикалният фонд на старобългарския език се обогатява с жанрово обусловена лексика, непозната на запазените до наши дни паметници от класическия старобългарски корпус.

Представени са *404 суфиксни имена за лица*, организирани в системни редове, като от тях подробно са анализирани 244 лексеми, нерегистрирани в КСП, 126 от които са сложни образувания. Въведени са в научно обращение значителен брой редки думи, както и думи с единични употреби. Принос на дисертационното изследване е изолирането на лексеми, нерегистрирани в лексикографските справочници, както и на лексеми, илюстративният материал за които е само от Новгородските минеи.

Извършеният анализ на имената за лица има отношение и към въпроса за т.нар. *русификация* в ранните древноруски преписи от старобългарски антиграфи. Проучването доказва, че в най-ранните датирани минеи липсват специфични

лексикални и словообразователни източнославянизми сред суфиксните имена за лица.

Издирени са *гръцките еквиваленти* на незасвидетелстваните в КСП имена за лица в НМ с над 500 употреби. Установени са неточни преводачески решения в славянския превод на имената, коригирани са отделни грешки в изданието на В. Ягич от 1886 г.

Разширена е *изворoведческата база* на дисертационното изследване. В статиите за отделните лексеми се проследява тяхната история, те съдържат разнообразна и разнопосочна информация и материал от над 50 неиздадени славянски ръкописни източника, както и данни от различни картотеки, от издания на древноруски минейни ръкописи от XI–XII в. За пръв път редица факти получават научна публичност.

Лексикологичното проучване на имената за лица в НМ има и *текстологичен аспект*. Новгородските минеи са изцяло съпоставени с ръкописа от Зографския манастир със сръбски правопис (*Зогр 53.I.е.7*) от XIII в., близък по състав и структура до НМ, който не е издаван. Зографският препис спомага за изясняване на погрешни и неясни места в текста на НМ.

Дисертационното изследване на лексикалната категория имена за лица в НМ поставя началото на едно *комплексно проучване* на лексикалното богатство на ранните древноруски минейни преписи в търсене на лексеми-маркери, редки лексеми, лексеми с висока честота на употреба, лексикални и словообразователни синоними, особености на функциониране, преводачески похвати.

Резултатите от изследването по конкретната тема имат приносен характер и по *периферни проблеми*, тъй като хвърлят допълнителна светлина (наред с други данни) върху важни за палеославистиката въпроси: за началния етап от възникването на славянската химнографска книжнина, за мястото и времето на превода на всекидневните служебни минеи, за начина на съставянето им, за текстологичната история на службите в тях, за редактирането на минеите, за преводаческите решения, за компетентността и образоваността на преводачите, за поетиката на жанра, за употребата на „кирилометодиевска” и „преславска” лексика в езика на превода им, за синонимните средства, за гръцките заемки и др. Редките думи и hapax legomena, както и специфичните гръцки лексеми и техните славянски еквиваленти биха могли да бъдат маркери при изследване на текстологичната история и традиция на отделните служби в състава на минея.

Съществителните имена за лица са разгледани и *в контекста на старобългарската химнография*, т. е. в ранни преводни и оригинални текстове, запазени в по-късни преписи, в съчинения на Плисковско-Преславската, Търновската и други химнографски школи. Идентифицирани са също така общи редки лексеми с Ефремовската кръмчая, Хрониката на Георги Амартол, Паренесиса на Ефрем Сирин, Германовия сборник, Софийския пролог и др. Установява се несъмнена лексикална близост на НМ с химнографското творчество на Климент Охридски, Константин Преславски, Наум Охридски, съчиненията на Йоан Екзарх.

Представените *словници* в Приложенията (на суфиксните имена за лица в Новгородските минеи; обратен словник; славяно-гръцки словник на имената, незасвидетелствани в КСП) биха могли да послужат за различни проучвания –

лексикални, словообразователни, лингво-текстологични и др. Изучаването на лексиката на НМ е стъпка към създаване на пълен речник на ранното славянско химнографско наследство, запазено в древноруските ръкописи от XI-XII в. и по-късно.

Древноруските новгородски минейни текстове от 1095-1097 г. за началото на църковната година са надежден източник за попълване на речниковото богатство на старобългарския език. В руска рецепция старобългарските преводни текстове показват устойчивост на лексикалното равнище на езика. Значителният брой *имена за лица* в НМ, не присъстващи в запазените до наши дни КСП, са един реален и несъмнен принос за попълването и обогатяването на речниковия фонд на старобългарската книжовна словесност.

Публикации по темата на дисертацията

1. Суффиксальные существительные в Новгородских минеях 1095-1097 гг. – В: Закономерности языковой эволюции. Рига, 1990, 146-147.
2. Имена со значением лица в Новгородских минеях 1095-1097 гг. – В: Имя и глагол в исторической перспективе. Acta universitatis latviensis, т. 558. Рига, 1991, 82-89.
3. Из лексиката на Новгородските минеи от 1095-1097 гг. (сложни имена за лица от женски род). – В: Преславска книжовна школа. Т. 6. Отг. ред. проф. Тотю Тотев. София, 2002, 220-232.
4. К изучению лексики древнерусских списков Служебных Миней. – Восьмой международный симпозиум МАПРЯЛ 2002. Теоретические и методические проблемы русского языка как иностранного в начале XXI века. Доклады и сообщения. Болгария, Велико-Тырново, 4-7 апреля 2002, 254-258.
5. Из лексиката на славянския Миней от XI-XIII в. (имена за лица, свързани с венчалния обред). – В: **Пѣтн достонтъ**. Сборник в памет на Стефан Кожухаров. Съставители А. Милтенова, И. Тончева, Сл. Бърлиева. София, 2003, 332-345.
6. Из лексики славянских списков Миней XI-XIV вв. (**писатель, съписатель, письць; таннописьць, живописьць**). Научные чтения, посвященные 30-летию кафедры русского языка Шуменского университета им. Епископа Константина Преславского. 30.V. 2003, Шумен. – В: Русистика 2003. Език, комуникация, култура. Шумен, 2003, 113-122.
7. ‘Учитель, наставник’ в древней славянской гимнографии. – Пловдивски университет “Паисий Хилендарски”, Научни трудове, том 41, кн. 1, 2003, 247-255.
8. Наблюдения над гапаксами с суффиксом **-ьникъ** со значением лица в Новгородских минеях 1095-1097 гг. – В: Доайенът. Юбилеен сборник в чест на 100 г. от рождението на Н. И. Дилевски. София, 2004, 61-70.
9. Названия злых сил в славянских списках миней. – В: BraSlav 2. Zborník z medzinárodnej slavistickej konferencie, konanej na Filozofickej fakulte Univerzity Komennského v Bratislave dna 13. a 14. novembra 2003. Bratislava, 2004, s. 29-37 (= В: Между ангели и демони. Доклади от международната научна конференция, проведена в Лесидрен от 30 август до 1 септември 2001. Съст. и ред. И. Христова-Шомова. София, 2005, 23-32).
10. К изучению древнейших славянских миней. – В: Конференция МАПРЯЛ. Инновации в исследованиях русского языка, литературы и культуры. Сборник докладов. Том I. Болгария, Пловдив, 31 октября-3 ноября 2006 г. Пловдив, 2007, 59-64.
11. Из лексиката на ранната славянска химнография (названия на **-аниинъ, -ꙗниинъ**). – Преславска книжовна школа. Т. 11. Шумен, 2010, 55-72.
12. К изучению лексики древнерусских рукописей (Новгородские минеи 1095-1097 гг. и Типографский устав с кондакарем XI-XII вв.). – Десятый международный симпозиум МАПРЯЛ 2010. Теоретические и методические проблемы русского

языка как иностранного в традиционной и корпусной лингвистике. Доклады и сообщения. Велико-Тырново, 8-11 апреля 2010 г., 73-78.
13. К изучению лексики древнерусских гимнографических текстов XI-XII вв. – В: XII конгресс МАПРЯЛ. Русский язык и литература во времени и пространстве. Под ред. Вербицкой Л. А., Лю Лиминя, Юркова Е. Е. Том 1. Шанхай, 2011, 637-641.
14. Из лексиката на ранната славянска химнография (Съществителни имена със суфикс -арь). – В: Търновска книжовна школа 9. Търново и идеята за християнския универсализъм XII-XV век. Девети международен симпозиум. Велико Търново, 15-17 октомври 2009. Велико Търново, 2011, 417-435.
15. Композита със значение на лице в ранни славянски минейни преписи (Някои наблюдения). – В: Преславска книжовна школа. Т. 12, Шумен, 2012, 90-109.
16. К изучению лексики древнейшей славянской гимнографии (о лексико-семантических и синонимических группах в минеях). – В: Русистика: язык, культура, перевод. Юбилейная международная научная конференция. София, 23-25 ноября 2011 г. Доклады. София, 2012, 415-423.
17. Имена со значением лиц в древнерусских списках миней (композиты с суффиксом -тєль). – В: Славянское и балканское языкознание. Палеославистика: Слово и текст. Москва, 2012, 79-100.
18. Сложни съществителни имена за лица със суфикс -ьць в древноруски минейни преписи. – В: Преславска книжовна школа. Т. 13. Шумен, 2013, 155-172.